www.turkishstudies.net/social

Turkish Studies - Social Sciences

eISSN: 2667-5617

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY
Sponsored by IBU

Avrasyacılık-Batıcılık İkilemi Çerçevesinde Ermenistan Siyasetine Analitik Bir Bakış

An Analytical View of Armenian Policies in the Framework of Eurasianism-Westernism Dilemma

Kaan Diyarbakırlıoğlu*

Abstract: In this study, it is tried to analyze how the foreign policy of Armenia, which gained its independence after the collapse of the Soviet Union, is positioned in terms of the Eurasian and Western axis, taking into account foreign policy parameters. The geopolitical geography of the Caucasus, one of the regions whose geopolitical meaning has changed frequently with the end of the Cold War, represents the region where interests conflict within the framework of Eurasianism-Westernism as well as being included in some geopolitical theories. West-centered Atlanticism and Russia-centered Eurasianism strategies put the countries in the region into a dilemma. It is seen that Armenia, which is among these countries and does not have the power to develop its strategy in geopolitical terms, has not been able to determine a path between the West and Russia, is trying to balance its domestic and foreign policy on the two axes mentioned. The main point of this study is the argument that Armenia could not be westernized due to its dependence on Russia. Armenia is geographically stuck. Armenia wants to continue military cooperation with Russia and develop economic relations with the West. However, at every stage where it developed good relations with the West, it was exposed to the deterrent policy practices of Russia.

Structured Abstract: The subject of this study is to analyze how the foreign policy of Armenia from 1991 to the present day is positioned in terms of the Eurasian and Western axis especially after 2000, taking into account Armenian politics and foreign policy parameters.

Many pieces, articles, statements, reports, etc. on Armenia-Russia relations and Armenia-West relations have been published. However, there is no other study on the Eurasianism-Westernism dilemma directly other than a doctoral thesis titled "Armenia, the Regional Powers, and the West: Between History and Geopolitics", which was prepared by Alla Mirzoyan. Therefore, the subject is worth scientific research. This study aims to examine the geopolitical situation of Armenia, the place of Armenia in the geopolitics of the Caucasus, the dynamics that differentiate Armenia from other Caucasian countries in terms of relations with Russia, and the reasons for the West's desire to establish relations with Armenia.

During the study, one of the qualitative research methods "source scanning technique" was used. The data were obtained from the written sources related to the subject and the books, articles, internet news, journals, and reports prepared regarding this research subject were examined. As a result of the study, It is aimed to find answers to the following questions: "Is Armenia closer to the West or Eurasia through the

* Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.
Asst. Prof. Dr., Yalova University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations.
ORCID 0000-0003-4511-5330
kaandbo@yalova.edu.tr

Cite as/ Atıf: Diyarbakırlıoğlu, K. (2020). Avrasyacılık-Batıcılık ikilemi çerçevesinde Ermenistan siyasetine analitik bir bakış. *Turkish Studies - Social, 15*(8), 3463-3490. https://dx.doi.org/10.47356/TurkishStudies.45425
Received/Geliş: 20 July/Temmuz 2020 *Checked by plagiarism software*
Accepted/Kabul: 20 December/Aralık 2020 **Published/Yayın:** 28 December/Aralık 2020
Copyright © INTAC LTD, Turkey CC BY-NC 4.0

Armenian Politics of the Great Powers in the Caucasus? Although it is ideologically closer to the West, is it unable to determine its path because of its dependence on Russia?

The study will consist of three main parts. In the first part, the historical background of Eurasianism-Westernism concepts based on Slavophilic thought is discussed and the geopolitical analysis of Armenia will be emphasized. To understand how Armenia's position is formed between the Eurasianism-Westernism dilemma and to create a basis for the continuation of the study, the first chapter has been divided into two main titles. In the second part of the study, to analyze in the context of presidents, the Armenian foreign policy determinants are discussed under the headings of Strategic Position and Geographical Problems of Armenia, States Affecting Armenia's Foreign Policy, The Place of the Diaspora in Armenia's Foreign Policy, the Place of the Armenian Genocide Claims in the Armenian Foreign Policy, and the Future of Armenian Foreign Policy. The reason for this section is to understand the grounds on which Armenia determines its foreign policy and to analyze the purpose of the policies of the political leaders, which will be discussed in the next section. In the third part of the study, the period from its independence to the present is discussed as four periods 1991-1998 Levon Ter-Petrosyan period, 1998-2008 Robert Koçaryan period, 2008-2018 Serzh Sargsyan period and Armen Sarkisyan Presidency and Nikol Pashinyan Prime Ministry period since 2018. The reason for this section is to reveal how Armenia is trying to determine a path between Eurasianism and Westernism dilemma.

Keywords: Eurasianism, Westernism, Armenia, Russia, Levon Ter-Petrosian, Robert Kocharyan, Serzh Sargsyan, Nikol Pashinyan.

Öz: Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte Sovyetler Birliğinde meydana gelen çözülme, post-Sovyet ülkelerinin de dış politikada yeni tercihlere yönelmesinin önünü açmıştır. Bu noktadan hareketle çalışmamızda, Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Ermenistan'ın dış politikasının Avrasya ve Batı ekseni bakımından nasıl konumlandığını dış politika parametreleri dikkate alınarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte jeopolitik anlamı sık değişmiş bölgelerden biri olan Kafkasya coğrafyası, kimi jeopolitik teorilerin içerisinde yer almasının yanında Avrasyacılık-Batıcılık anlayışları çerçevesinde çıkarların çatıştığı bölgeyi temsil etmektedir. Bölge üzerinde Batı merkezli Atlantikçilik ve Rusya merkezli Avrasyacılık stratejileri bölgedeki ülkeleri bir ikileme sokmaktadır. Bu ülkelerin içerisinde yer alan ve jeopolitik anlamda kendi stratejisini geliştirebilecek kapasitede bir güce sahip olmayan, tam anlamıyla ne Batı ne de Rusya arasında bir yol belirleyememiş olan Ermenistan'ın, iç ve dış politikasını bahsedilen iki eksen üzerinde dengelemeye çalıştığı görülmektedir. Bu çalışmanın ana görüşünü Rusya'ya bağımlılığı nedeniyle Ermenistan'ın Batılılaşamadığı savı oluşturmaktadır. Ermenistan coğrafi olarak sıkışmış durumdadır. Ermenistan Rusya'yla askeri iş birliğine devam etmek ve Batı ile ise ekonomik ilişkiler geliştirmek istemektedir. Ancak, Batı'yla iyi ilişkiler geliştirdiği her aşamada Rusya'nın caydırıcı politika uygulamalarına maruz kalmıştır. Ermenistan'ın ise bu bağlamda Doğu ve Batı politikasını bahsedilen iki eksen üzerinde dengelemeye çalıştığı görülmektedir. Bu çalışmanın ana görüşünü Rusya'ya bağımlılığı nedeniyle Ermenistan'ın Batılılaşamadığı savı oluşturmaktadır. Ermenistan coğrafi olarak sıkışmış durumdadır. Ermenistan Rusya'yla askeri iş birliğine devam etmek ve Batı ile ise ekonomik ilişkiler geliştirmek istemektedir. Ancak, Batı'yla iyi ilişkiler geliştirdiği her aşamada Rusya'nın caydırıcı politika uygulamalarına maruz kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Avrasyacılık, Batıcılık, Ermenistan, Rusya, Levon Ter-Petrosyan, Robert Koçaryan, Serj Sarkisyan, Nikol Paşinyan.

Giriş

Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte, bir taraftan yeni uluslararası aktörlerin ortaya çıkması diğer taraftan önceki sistemden geriye kalan değer yargıları ve dengeler dünya sisteminin değişmesiyle yeni bir oluşum içerisine girmiştir. Böylesi bir dönemin henüz başında bağımsızlığını elde eden Ermenistan, yirminci yüzyılın başlangıcından itibaren, yeni sistemde kendisini var edebilmenin çabası içerisinde olmuştur. Dünya sisteminde, henüz dağılma yaşanmadan önce hegemon iki güçten biri olan Sovyetler Birliği, dağılmayla kaybettiği ya da başka bölgesel güçlerle paylaşmak durumunda kaldığı topraklar üzerinde yeniden egemen güç olmak istemiştir. Bu

sebeple 1980'li yıllarda farklı bir ideolojik boyuta getirdiği Avrasyacılık politikasını işletmek adına kimi politikalarını Ermenistan üzerinde uygulamaya çalışmıştır. Ermenistan, SSCB'nin dağılmasından sonra kurulan Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya'da kilit rol oynayan ülkesi olmuş, bölgede uygulayacağı politikalar için en önemli nüfuz sahası konumuna gelmiştir. Rus siyasal düşüncesinin kendisine özgü bir bakış açısıyla geliştirdiği Avrasyacılık, geçmişten bugüne yarışını daima Batı'ya karşı vermektedir. Söz konusu bu yarışın Ermenistan özelinde nasıl meydana geldiği ve Ermenistan'ın bu yarışta hangi tarafa yakın olduğunun anlaşılması önem arz etmektedir. Uluslararası sistemde çatışan çıkarların temsil ettiği coğrafyalardan biri olan Ermenistan'da elde edilecek başarı, büyük güçler için büyük bir anlam ifade etmektedir.

Bu çalışmanın konusu SSCB dağıldıktan sonra bağımsızlığını elde eden Ermenistan'ın, 1991'den günümüze ve özellikle 2000 yılı sonrasında, Avrasyacılık ve Batıcılık ideolojileri ekseninde, Ermenistan'ın iç siyaseti ve dış politika parametrelerinin analizidir. Çalışmada; daha anlaşılabilir olması amacıyla, yapılan analiz Ermenistan'ın dört iktidar dönemini oluşturan 1991-1998 Levon Ter-Petrosyan dönemi, 1998-2008 Robert Koçaryan dönemi, 2008-2018 Serj Sarkisyan dönemi ve 2018'den günümüze Armen Sarkisyan Cumhurbaşkanlığı ve Nikol Paşinyan Başbakanlığı dönemleri incelenmiştir.

Ermenistan-Rusya ilişkileri, Ermenistan-Batı ilişkileri üzerine birçok eser, makale, bildiri, rapor vs. çalışmaları yayınlamasına rağmen; direkt olarak Avrasyacılık-Batıcılık ikilemi çerçevesinde konu hakkında Alla Mirzoyan tarafından "Armenia, the Regional Powers, and the West: Between History and Geopolitics" isimli Doktora tezi dışında farklı bir çalışma mevcut değildir. Bu nedenle konu bilimsel araştırmaya değerdir. Çalışmanın amacı; Ermenistan'ın jeopolitik durumu, Kafkasya jeopolitiğinde Ermenistan'ın yeri, Rusya ile ilişkilerinde Ermenistan'ı diğer Kafkas ülkelerinden farklılaştıran dinamikleri ve Batı'nın Ermenistan'a gelişinin sebepleri gibi sorunsalların açıklamaktır.

Çalışma süresince yöntem olarak nitel araştırma yöntemlerinin 'kaynak tarama tekniği' kullanılmıştır. Veriler, konuyla ilgili olan yazılı kaynaklar üzerinden elde edilerek araştırma konusuna yönelik olarak hazırlanan kitaplar, makaleler, internet haberleri, dergiler, raporlar incelenmiştir. Çalışma sonucunda 'Büyük Devletlerin Kafkasya'daki Ermeni Siyaseti üzerinden Ermenistan Batı'ya mı yoksa Avrasya'ya mı daha yakın? Batı'ya ideolojik olarak daha yakın olmasına rağmen, Rusya'ya bağımlılığı dolayısıyla mı yolunu belirleyemiyor?' sorularının cevapların aranması hedeflenmektedir.

Çalışma üç ana bölümden oluşacaktır. Birinci bölümde Slavofil düşünce temelinde Avrasyacılık-Batıcılık kavramlarının tarihsel arka planı ele alınmış olup Ermenistan'ın jeopolitik analizi üzerinde durulacaktır. Avrasyacılık-Batıcılık ikilemi arasında Ermenistan'ın konumunun nasıl şekillendiğini anlamak ve çalışmanın devamı için bir zemin oluşturmaktır. Bu amaçla ilk bölüm iki ana başlığa ayrılarak aktarılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde cumhurbaşkanları bağlamında bir analiz yapılabilmesi için Ermenistan'ın dış politika belirleyenleri Stratejik Konum ve Ermenistan'ın Coğrafi Sorunları, Ermenistan Dış Politikasını Etkileyen Devletler, Ermenistan Dış Politikasında Diasporanın Yeri, Ermenistan Dış Politikasında Ermeni Soykırımı İddialarının Yeri ve Ermenistan Dış Politikasının Geleceği Nedir? başlıkları altında ele alınmıştır. Bu bölüme yer verilmesinin sebebi Ermenistan'ın dış politikasını hangi temeller üzerinde belirlediğini anlayarak, bir sonraki bölümde ele alınacak siyasi liderler politikalarının maksadını analiz edebilmektir. Çalışmanın üçüncü bölümünde bağımsızlığından günümüze gelen süreç dört dönem 1991-1998 Levon Ter-Petrosyan dönemi, 1998-2008 Robert Koçaryan dönemi, 2008-2018 Serj Sarkisyan dönemi ve 2018'den bugüne Armen Sarkisyan Cumhurbaşkanlığı ve Nikol Paşinyan Başbakanlığı dönemi şeklinde ele alınmaktadır. Bu bölüme yer verilmesinin sebebi Ermenistan'ın Avrasyacılık-Batıcılık ikilemi arasında nasıl bir yol belirlemeye çalıştığını ortaya koymaktır.

Slavofil Düşünce Temelinde Avrasyacılık-Batıcılık İkilemi

Avrasyacılık; geçmişten günümüze Rus siyasal düşünesinin kendine özgü bir bakış açısı olarak ortaya çıkmıştır. Felsefe, teoloji, tarih, strateji gibi farklı bilimsel disiplinlerden besleniyor olması, ulusal ve küresel düzeyde sorunların yaşandığı dönemlerde ortaya çıkarılması gibi nedenler; Avrasyacılık'ı iç tutarlılığı olmayan, edebi bir söylem olarak göstermekteydi (Serbest, 2017: 286). Oysa Avrasyacılık oldukça tutarlı politik bir çıkarıma dayanıyordu: "Bat'da siyasal/sosyal/iktisadi kurumların, bu kurumlara dayanan devletlerarası sistemin yayılması son derece sakıncalıdır" (Korkmaz, 2005: 109). Avrasyacılara göre Batı sisteminin yayılması kolektif yarar, mutluluk ve güvenlik temelli basit kurumların yok olması anlamına gelmekteydi. Bu yayılma Batı kurumlarının ahlaksal kökeniyle dünyadaki siyasal yönelimlerin ahlaki temellerinin anlamını yitirmesine neden olacağı için sakıncalıdır (Shlapentokh, 1997: 131). Bu anlayıştan çıkarılabilecek sonuca göre Avrasyacılık basit bir Batı karşıtlığı demek değildir. Avrasyacıların endişe duydukları nokta ise sadece Batı sisteminin yayılması değil; söz konusu yayılmanın insanoğlunun farklı düşünce şekillerini ortadan kaldıracak nitelikte olmasıdır. Avrasyacılık düşüncesinin temelindeki bu anlayış hem 1920 hem de 1990'lı yıllarda farklı entelektüelleri etkilemiştir (Serbest, 2017: 287). Bu bağlamda bu terimi Klasik Avrasyacılık ve Neo (Yeni) Avrasyacılık olarak incelemek doğru olacaktır.

Avrasya, Avrupa ve Asya'nın birleştiği bir bölge, Asya Kıtası'nın Avrupa'ya çıkan batı yakası ile Avrupa Kıtası'nın Asya'ya çıkan doğu yakasının birleştiği alan olarak tanımlanabilmektedir. Avrasya için kabul gören bir diğer nokta ise Avrasya'nın merkez bölgesinin Ukrayna, Güney Rusya, Moldova ve Karadeniz'i içerdiği, batı sınırının başlangıcının Viyana olduğu, doğusunun da Çin Seddi'ne değin uzandığıdır ve Orta Doğu'da güneyini oluşturmaktadır. Bu bağlamda incelendiğinde Avrasya ne Asya'da ne Avrupa'da ne de Afrika'da yer almaktadır. Söz konusu bu üç kıtanın orta alanında bir bölge olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Çeçen, 2015: 10). "Avrasya" kavramı dünya literatürüne Alman bilim adamı Humboldt aracılığıyla kazandırılmıştır. Böylece Asya ve Avrupa kıtaları bir bileşen olarak tarif edilmekteydi. Yeryüzünü tek büyük bir kara kütlesi üzerinden tanımlayan İngiliz Halford J. Mackinder ise "Kalpgâh" adını verdiği bölgeyi, Humboldt 'un Avrasya olarak tanımlanan kara bileşeni üzerinden yapmıştır. Aynı zamanda Mackinder, Doğu Avrupa'dan Kuzey Buz Denizi'ne ve oradan da Orta Asya'ya kadar olan bölümü de "Kalpgâh" ya da "Pivot Area" olarak tanımlamaktadır (Kocakenar, 2012: 87). Bu topraklara hakimiyet, "Kenar Kuşak" olarak adlandırılan Batı Avrupa, Türkiye, Ortadoğu, İran, Hindistan ve Çin coğrafyasının da denetimini elinde bulundurma anlamına gelmekteydi.

İlk ortaya çıktığında coğrafi bir anlama tekabül eden Avrasyacılık, 19. Yüzyılda Rusya için ideolojik ve felsefi bir mana kazanarak gündeme gelmiş ve 20. Yüzyıla gelindiğinde ise kriz safhalarında yeniden ortaya atılarak Ruslar için millî ideoloji halini almıştır (Akgül, 2009: 11). Rus jeopolitikçiler Rusya'nın güçlü ve bağımsız bir devlet olarak var olabilmesinin yolunu özellikle Mackinder'in görüşleri ekseninde şekillendirmişlerdir. Sovyetler Birliği döneminde Sovyet coğrafyası ve onun etkisi altındaki bölge ile Mackinder 'in "Kalpgâh" olarak ifade ettiği bölge benzer noktalarda kesişmesiyle beraber bölge stratejik olarak kilit rol oynamasının dışında doğal kaynaklar bakımından da önem arz etmekteydi. Rusya'nın jeopolitiğinde büyük alanlar üzerinden dünyadaki konumunu sağlamlaştırmaya yönelik düşünceleri onun jeostratejik tezlerini oluşturmaktadır (Kocakenar, 2012: 96). Bu bağlamda Rusya'nın güvenliğini sağlayacak bir unsur da büyük alanların denetimi anlamına gelmektedir. Konunun ilerleyen bölümlerinde de değinileceği gibi coğrafi anlamda Mackinder'in görüşleri ekseninde tanımlanan bu bölge içerisinde yer alan Ermenistan'ın, Avrasyacılık ideolojisine karşı Rusya için önemi de bu noktada ortaya çıkmaktadır.

Batı medeniyeti anlayışını her açıdan eleştiren Avrasyacılık ideolojisinin temsilcileri, farklı bilim dalları ile ilgilenen kişilerden meydana gelmektedir. Örneğin akımın kurucularından kabul

edebileceğimiz Nikolay Trubetskoy dilbilimci ve kültür araştırmacısı iken Savitskiy coğrafyacı ve aynı zamanda ekonomisttir.

Serbest'e göre Avrasyacılık akımı farklı disiplinlerden oluşan yazarların düşüncelerinden beslenerek kavramsal olarak üç farklı şekilde tanımlanmaktadır;

> "...Bir yanıyla Avrasya, özgün bir kültürel-coğrafik bir birim olarak kendi dışındakilerden yalıtık biçimde karşılıklı olarak birbirlerini hem çeken hem de iten ortak davranışlara sahip halklar topluluğunun mekânsal gelişim alanıdır. Bir diğer ifadeyle ise Avrasya halklarının yüzlerce yıllık temaslarıyla ortaya çıkan milli kültürel geleneklere, uygulamalara ve değerlere dayanan bağımsız bir gelişim noktası olarak bu akımın, Avrasya için gelecek vadeden tek yol olarak tanımlanmaktadır." (Serbest, 2017: 289).

Klasik Avrasyacılık fikrinin anlaşılması için ilk olarak 19. yüzyıl Rus düşüncesinin ne anlattığına bakmak doğru bir saptama olacaktır. I. Petro dönemi ile gündeme gelen Batılılaşma ve reform girişimleri, temelde iki ana düşünce akımının doğmasına neden olmuştur; Bunlardan ilki olan batıcılık yanlısı düşünürler, Rusya'nın gereken ölçüde batılılaşamadığı yönünde eleştirilerde bulunmuştur. Yerliciler olarak adlandırılan Slavofil akım ve devamı niteliğindeli Pan-Slavist düşünce ise, nu eleştiriler doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Bu iki akımın tartışmalarından ise 'üçüncü yol' iddiasıyla Avrasyacılık fikri doğarak Rusya 'da ülkenin tarihi ve manevi değerlerinin ön plana çıkarılabileceği bir yol benimsenmeye çalışılmıştır (Serbest, 2017: 290).

Batıcılık yanlısı bir düşünür olarak Çadayev 1828-1830 yıllarında Felsefi Mektuplar adlı kitabında 'batı' sorununu tartışmaya başlamış, sosyal gelişmenin sağlanabilmesinin yolu olarak Hıristiyanlık dinini ve Batı kilisesini vurgulamaya çalışmıştır. Nitekim Çadayev için Rusya'nın Hristiyanlığı Bizans'tan alması talihsiz bir durumu ifade etmektedir (Ismailov & Papaya, 2009: 22). Rusya'nın geleceğinin Batı'da olduğu düşüncesini savunan bir diğer batıcı düşür olan Vissarion Belinskiy de Çadayev gibi Ortodoksluğa ve otarşik yaşama karşı çıkmasına karşın bazı konularda Çadayev 'den farklılaşmaktadır. Çadayev Avrupa'nın muhafazakâr ve yerleşik monarşilerinin savunuculuğunu yaparken, Belinskiy kişi hakları, sosyal reform ve kadın hakları gibi konuları işlemektedir. Aynı zamanda Belinsky savunduğu bu değerleri önemsemeyen Rusya'nın Avrupa'ya bir tehdit oluşturduğunu belirtmektedir. Kimi farklılıklara rağmen Batı yanlısı düşünürler, Batı karşısında Rusya'nın geri kalmışlığı sorununun giderilebilmesinin ona benzeme ile mümkün olabileceğini savunmuşlardır. Bu görüş ile birlikte karşı bakış açısını oluşturan Slavofil düşünce ortaya çıkmıştır (Akgül, 2019: 15). Bu bağlamda Slavofiller Rusya'nın geleneklerine ve özüne dönmesini gerekli görerek ancak bu şekilde Rusya'nın geri kalmışlığından kurtulabileceğini savunmuşlardır.

Rusya'nın Batılaşmasının karşısında yer alan Slavofiller temelde I. Petro öncesi döneme dönmeyi istemektedirler. Bu durum özellikle 1840 ve 1950'li yıllar arasında etkisini göstermiştir. Rus Slavofilleri Rus tarihinin önemi konusunu vurgulamaktadırlar. Onları ön plana çıkaran nokta Rus geleneklerine olan inançları ve bağlılığıdır. Rusya'nın farklılıkları Rusya'nın üstün konumda olması şeklinde nitelendirilmektedir. Avrupa-Rusya arasındaki bu farklılık politik değil kültürel bir ayrım olduğunu da göstermektedir. Bu dönemde Slavofil düşüncenin öncüsü olarak görülen Danilevskiy'nin modern medeniyet çalışmaları önemlidir. Yazarın 1869'da yayınlamış olduğu "Rusya ve Avrupa" adlı eserinde bazı teorik çözümlemeler ile birlikte Rus/Slav kültürünün Avrupa'dan ayrıldığını ispat etmeye çalışmaktadır. Yine aynı dönemde Kireevskiy'nin, kaleme aldığı "Homyakov'a Yanıt" isimli makalesinde açıkça Slavofil düşüncenin temel ilkelerini belirtmektedir. Slavofiller özellikle Avrupa bireyselciliğine ve Avrupa rasyonalizmine tepki göstermektedirler. Onlara göre rasyonalizm sosyal hayatta toplum üstünde atomizasyon yaratmaktadır. Netice itibariyle Slavofil düşünürlerin tümü için Rusya özel bir anlam ifade etmekte birlikte kurtarıcı olacak olan da Rusya'dır. Rusya'ya atfettikleri bu misyon ise zaman içerisinde Rus yayılmacılığının ana dayanaklarından birisi konumuna gelecektir (İsmailov & Papaya, 2009: 24).

Slavofiller arasında kendini gösteren kültür ve kimlik tartışmaları devam eden senelerde de farklılık göstermiş, Slavofil felsefenin Pan-Slavizme doğru evirilmesi durumu Kırım Savaşı ve beraberinde Rusya'da baş gösteren milliyetçi ortamın da etkisiyle gerçekleşmiştir (İsmailov & Papaya, 2009: 26).

Slavofilizm Pan-Slavizme evrilirken, felsefi bir fikir olma yolundan çıkarak bir çeşit dış politika aygıtı halini almıştır. Avrupa içerisinde yaşanan 1848 devrim ortamı ile 1878 Berlin Antlaşması'na kadar olan süreçte Pan-Slavist politika, uluslararası politikayı farklı boyutlarıyla etkisi altına almış olan çeşitli krizlerin dayanağı olmuştur. Slavofil düşüncenin Pan-Slavizme evirilmesi süreci 19. yüzyılın ortaları itibariyle teoriden pratiğe geçme şeklinde olmaktaydı. Fakat yine de Rus Pan-Slavizminin diğer Slav halkları içerisinde genel kabul gördüğünü ifade etmek doğru olmayacaktır (Bassın, 2014: 279). Bunun sebebi ise Ruslar dışında yer alan Slav halkının bu fikri Pan-Slavizm olarak değerlendirmemesidir. Bu fikir onlar için Pan-Rusizm şeklinde karşılık bulmaktadır. Örneğin Batı Slavları arasında yer alan Polonyalılar kendilerini, barbar olarak tanımladıkları Moskovalıların karşısında yer alan Avrupa'nın son kalesi olarak nitelendirmektedir (Bassın, 2014: 282).

Bolşevik Devrimi ve Avrasyacılık Anlayışında Meydana Gelen Değişimler

Bolşevik Devrimi'nin hemen ardından Avrasyacılık hareketinin gündeme getirilmesi bazı entelektüel göçmenler aracılığıyla 1921 yılında Sofya'da gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda Avrasyacı düşünürlerin makalelerinden oluşan "Doğu'ya Dönüş" adlı bir kitap yine aynı tarihte yayınlanmıştır. Bu düşünürlerin başında Nikolay Trubetskoy yer almaktadır. Klasik Avrasyacılığın manifestosu olarak Trubetskoy'un "Avrupa ve İnsanlık" adlı eseri kabul edilmiş ve yine Avrasyacılık ideolojisinin temelini oluşturan "Avrupa ve İnsanlık" adlı eserinde ise Avrupa'nın gelişmenin öncüsü olmadığını aksine tehlikeli bir canavara benzediğini ifade ederken, Avrupa kültürünün üstünlüğü anlayışıyla oluşturulan pozitivist geleneğe tepki gösterilmiştir (Bassın, 2014: 294).

1917-22 arasında gerçekleşen Ekim Devrimiyle Bolşevik rejim kurulmuştur. Bu süreçte Rusya'ya dönük bir halde ideolojik olarak gerçekleştirilen tartışmalar da Rusya dışarısında kendisini göstermiştir. Avrasyacılığın ortaya çıkması da esasında bu tartışmalar ekseninde meydana gelmiştir (Bassın, 2014: 296).

Bu tartışmaların anlaşılabilmesi için Avrasyacı düşünürler ve Slavofil düşünürler arasındaki farklılıkların incelenmesi gerekmektedir. Avrasyacılar, Slavofiller'den farklı olarak devlete karşı geliştirdiği bakış açısıyla güçlü devlet yanlısı iken Slavofiller baskın toplum görüşleri ile devlete mesafeli durmaktadırlar. Rus kimliğini Doğu Slav ve Moğol-Tatar topluluklarının karışımı dolayısıyla Rus kimliğinin meydana geldiğini savunan Avrasyacılar, Slavofil düşünürlerin aksine, Rus kimlik oluşumunda sadece Slav ve Ortodoks unsurlarının var olmadığını ortaya koymaktadırlar. Slavofiller, dil birliğinin önemine vurgu yaparak gerçek toplumu dil birliğinin varlığı ile tanımlarken Avrasyacılar için dil birliği, coğrafyanın belirleyiciliğine dayalı ortak yaşam alanındaki tarihsel kader birliğinden sonra gelmektedir (Çeçen, 2015: 19).

Avrasyacılar açısından Avrasya'nın mekânsal olarak algılamasında ana husus onun aynı zamanda Rusya olduğu düşüncesidir. Bu bağlamda onların algısı Çarlık Rusya'sının bundan sonra Avrasya adıyla farklı bir yaşam alanına tekabül ettiğidir ayrıca tasvir edilen bu alan ile sadece Avrupa ve Asya kıtalarının birleşiminden oluşmamaktadır (Ağır, 2019: 334). Dolayısıyla Rusya İmparatorluk sınırlarının genel kanıyı oluşturduğu ifade edilse de Avrasyacıların hiçbir zaman uzlaşı sağlayamadığı bir husus da Avrasya'nın sınırlarının belirlenmesi konusudur.

Avrasyacı düşünürler için, Slav tanımlamasının nüfus unsuru içerisindeki yeri de önem arz etmektedir. Avrasyacılar Doğu Slavlar ile Avrasya'daki Slav-Turan beraberliğini ifade etmektedir ve Moğol-Türk etkisinden uzakta kalan Batı Slavlarının Rus kültürüne yabancı oluşunun üzerinde dururlar (Ağır, 2019: 337).

1917 Devrimi Rus toplumu için kökten bir değişiklikle beraber, dünyanın süper güç ikilisinden biri haline gelmiş bir devletin meydana gelmesine sebep olmuştur. Rusya, devrim ile komünist bir rejimin altına girmiş, Lenin'in oluşturduğu sistemle yeni tasarlanan dünya düzeninde Sosyalizm kapitalizmin yerini almak için mücadele etmiştir (Bassın, 2014: 295). Bu durum Rusya'yı bütünüyle etkileyen bir sürecin ilk aşamasını meydana getirmektedir. Yaşanan bu gelişmelerle birlikte 1920 sonrasında oldukça etkili olan Avrasyacılık ideolojisi 1930'lu yıllara geldiğimizde giderek etkisini kaybetmeye başlamıştır. Bu durumun en önemli olarak nitelendirilebilecek sebebi, Sovyetler Birliği sınırları kapsamında gerçekleştirilmiş olan Avrasya'nın mekânsal bütünlüğünün tanımlanmasıdır. 1930 ve onu takip eden yıllarda kendi arasında ayrışmalar yaşayan Avrasyacıların bir bölümü Rusya'ya dönerek esas Avrasya Devleti'nin SSCB olduğunu savunmuş, bir kısım hareketten ayrılmıştır. Yine aynı tarihten sonra Avrasyacılık, siyasi iradenin kullanabileceği bir fikir hatta komünist rejimin propagandası halini almıştır (Kurt, 2019: 432). Sovyet yönetiminin, Klasik Avrasyacılar ile beraber oluşturulan literatürü ilerleyen yıllarda belli bir dönem yasaklamasıyla, akım Sovyetler Birliği döneminde sessizliğe bürünmüştür. Zamanla önemini kaybeden ve unutulmaya yüz tutmuş Avrasyacılık akımı, SSCB'nin dağılması ve beraberinde gelen Ermenistan'ın da içlerinde olduğu devletlerin bağımsızlığını kazanmaları ile yeni arayışları gündeme getirmiş ve güç kazanmıştır. Bu bağlamda 1920'lerin Klasik Avrasyacılık akımı, 1980'li yıllarda Neo-Avrasyacılık olarak belirmiştir (Ağır, 2019: 339).

Yeni Bir Yaklaşım Olarak Neo-Avrasyacılık

Slavofil düşünce ve Klasik Avrasyacılığın yeni bir fenomen olarak Neo-Slavofillik ve Neo-Avrasyacılık olarak karşımıza çıkması, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının hemen öncesinde gerçekleşmiştir. Neo-Slavofil düşünce 19. Yüzyıl Slavofillerine benzer bir şekilde, Sovyetler Birliği dağılmadan önce, Rusya'nın Batı karşısında geri kalmışlığının çözümü olarak görülen Batı'nın taklit edilmesinin bir çıkar yol sağlayamayacağının nitekim kendisi de bir Batı ideolojisi olan Marksizm akımının da sorunlara çözüm üretmediğinin altını çizerek Rus geleneksel değerlerinin önemi ve gerekliliğine vurgu yapmaktadır (Nugraha, 2016: 96).

Kendisi de Neo-Slavofil bir düşünür olan Soljenitsin, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının hemen öncesinde bu birliğin ayıklanmasını tavsiye ederek, yük olan devletlerin geride bırakılmasını ve bu bağlamda Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya'dan meydana gelecek bir Rus/Slav ülkesinin oluşturulması gerektiğini savunmaktadır. O dönemde Soljenitsin'nin fikirleri birçok tartışmaya yol açmakla beraber kimi taraflarca büyük ilgi görmüştür. Nitekim Sovyetler Birliği henüz devam ederken, birliğin en büyük cumhuriyeti Rusya'nın devlet başkanlığına getirilen Yeltsin de yeni bir birlik kurulmasının önemine vurgu yapmış ve bunun neticesinde Kafkaslar, Orta Asya ve Baltık Cumhuriyetleri'nin dışarıda bırakılması gerektiğini söylemiştir (Ağır, 2019: 341). Soljitsin ve Yeltsin'in birbirini tamamlayan bu sözlerinin Sovyetler Birliği'nin sonuna işaret ettiğini söylemek doğru bir saptama olacaktır.

Bu tartışmalar devam ederken 1991 yılı Aralık ayının ilk haftasında beklenen Slav birliğinin kurulduğu ifade edilerek, üç Slav cumhuriyeti olan Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya bir araya gelmiş ve bu bağlamda yeni birlik oluşturmayı amaçlayan bir antlaşma yapılmıştır. Bu gelişmeye bakılarak Neo-Slavofil düşüncenin Rus politikası için belirleyici bir konuma erişebildiğini söylemek yanlış bir çıkarım olmayacaktır. Fakat sonraki süreç içerisinde Neo-Slavofilizm'in kısıtlayıcı bulunmaya başlamış ve Rusya'da Slavlık kavramı geride bırakılarak Avrasyacılık düşüncesi daha cazip bir hal almaya başlamıştır. Bu bağlamda Avrasyacılık resmi bir devlet ideolojisi haline gelerek, zaman içerisinde Neo-Avrasyacılık halini almıştır. Avrasyacılık fikir akımının etki alanın genişletmesi, dönemin karar vericilerinin söylemleri ve uygulamalarına bakıldığında da görülebileceği gibi Putin'in 2000 senesinde Rusya'nın başına gelmesiyle başlamıştır. Bu açıdan bakıldığında Rus toprak kayıplarının da yarattığı etkiyle Avrasyacılık fikri 2000'lerin başı itibariyle yeni bir biçim kazanmış ve Neo-Avrasyacılık halini almıştır (Hilalov, 2012: 8).

En mühim ortak paydası olarak bütün evrensel düşüncelere karşı radikal tutumunu ele alabileceğimiz Neo-Avrasyacılık ve Klasik Avrasyacılık görüşleri doğası gereği birtakım benzerliklere sahiptir. Bununla birlikte bu iki görüş arasında bir takım önemli farklılıklar da mevcuttur. Klasik Avrasyacılığın Roma-Cermen uygarlığına karşı geliştirdiği tepkisinin yerini Neo-Avrasyacılıkta, Büyük Britanya ve ABD'nin meydana getirdiği Atlantik uygarlığı almıştır (Ağır, 2019: 336).

Büyük devlet statüsü ve siyasal gücün yegâne unsurunun jeopolitik olduğunu savunan Neo-Avrasyacılar, Rus ulusal çıkarlarının korunabilmesinin yolu olarak Rusya'nın konumunun yeniden yapılandırılmasının, aynı zamanda siyasal ve askeri gücün düzenlenmesinin altını çizmektedirler. Klasik ve Neo-Avrasyacılar Avrasya bölgesini coğrafi anlamda farklı şekillerde ele alırken iki düşünce arasında şöyle bir ayrışma meydana gelmektedir: Klasikler, Avrasya tanımında Polonya ve Finlandiya'yı hariç tutarak Çarlık Rusya'sının coğrafi alanının tamamına odaklanırken, Neo-Avrasyacı düşünürler de Sovyetler Birliği'nin bölgesel büyüklüğünü göz önünde bulundurularak Avrasya ideolojisinin yaşam bulacağı yer olarak eski Sovyet topraklarına işaret ederler. Neo-Avrasyacılık akımının en önemli temsilci olan Dugin Avrasya'nın devlet kavramı ve onun meydana getirdiği görüşe ilişkin iki asıl yönünün olduğunu belirterek, Çarlık Rusya'sı yerine eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne odaklanmaktadır. Bu bağlamda Dugin Avrasya terimini ortaya koyarken geleneksel Rus devletçiliğinden ve Sovyetlerin jeopolitik anlamdaki büyüklüğünden faydalanmaktadır (Kurt, 2019: 438-439).

Dugin yapmış olduğu çalışmalarında Batı'ya nasıl karşı koyulabileceğinin yöntemlerinden bahsetmektedir. Batı ve Liberalizm karşıtlığı ile tanınan Dugin, Avrupa ile jeopolitik anlamda bir birliktelik içerisinde müttefik olunabileceğini belirtirken asıl hedef olarak Amerika'yı göstermektedir. Düşünce açısıyla diğer Avrasyacı düşünürlerden ayrılan Dugin'in Neo-Avrasyacılığı, klasik olanın kimlik tanımlamasından uzaklaşarak, jeopolitik temelli bir yayılmacı ideoloji olarak karşımıza çıkarmaktadır (Hilalov, 2012: 10). Bu bağlamda Rusya'nın Avrasya içerisinde yegâne etkin güç olarak etkisini bütün Avrupa'da hissettirecek ideolojik bir karaktere büründüğünü söylemek doğru bir saptama olacaktır. Nitekim elinde bulundurduğu etkin gücü Ermenistan'ın Batılılaşmasına karşı olarak çok kere nasıl kullandığı sonraki bölümlerde detaylı olarak işlenecektir. Öncesinde ise Ermenistan'ın jeopolitik anlamda incelenmesi, Rusya'nın hedeflediklerine ulaşmak istediği noktayı anlamak adına kıymetli olacaktır.

Avrasyacı Düşünce Çerçevesinde Ermenistan'ın Jeopolitik Analizi

Avrasyacılık fikrinin Sovyetler Birliği öncesi ve sonrasında uğradığı değişimleri açıkladıktan sonra kendisi de Avrasyacı bir devlet olarak görülen ama ne tam anlamıyla Asyalı ne de tam anlamıyla Avrupalı denilebilecek Ermenistan'ın jeopolitik durumunun incelenmesi bu devlet için Avrasyacı-Atlantikçi ayrımı yapılabilmesi noktasında önem arz etmektedir.

Güney Kafkasya bölgesinde yüzölçümü bağlamında en küçük ülke konumunda bulunan Ermenistan denize çıkışı olmaması münasebetiyle dış dünya ile ilişkisini Gürcistan bağlantı noktası üzerinden gerçekleştirmektedir. Kafkasya bölgesinin en homojen ülkesi konumundaki Ermenistan'ın yaklaşık üç milyonluk nüfusunun yüzde 95'den fazlasını Ermeniler oluşturmaktadır. Bağımsızlığından sonra yaşanan iç istikrarsızlıklar dolayısıyla Ermenistan nüfusu, büyük bir çoğunluğu Azeri olan yüzbinlerce göç vermek zorunda kalmıştır (Memmedov, 2014: 18). Nüfusun azalması Ermenistan açısından stratejik bir sorun oluşturmuştur. Fakat ülke içinde ve dışında yaşayan Ermeni nüfusunun milliyetçilik algısı ve toprakları üzerinde yaşayan nüfus miktarının homojen olması Ermenistan için olumlu bir durumu ifade etmektedir.

Ermenistan'ın Güney Kafkasya'da merkezi bir devlet olması, Ermenistan'ı küresel güç odaklarının hedef hattı yapmaktadır. Atlantikçilik-Avrasyacılık politikaları çerçevesinde çıkarların çatıştığı coğrafyayı temsil etmesi dolayısıyla, küresel güçlerin Ermenistan özelinde ulaşabilecekleri

başarı uluslararası sistemde değerlerini artıracak bir ölçüt olarak değerlendirilebilmektedir. Küresel güç odaklarının kesiştiği hat üzerinde olmasına karşın coğrafi gerçeklik ve enerji kaynaklarının varlığı bakımından talihsiz olarak nitelendirebileceğimiz Ermenistan'ın komşuları: Türkiye, Azerbaycan, İran, Gürcistan bağımsız devletleri ve Nahcivan Özerk Cumhuriyetidir (Akter, 2007:120).

Jeopolitik anlamda bir analiz yapabilmek için ilk olarak Ermenistan'ın bulunduğu coğrafya olan Kafkasya'nın bir değerlendirilmesinin yapılması doğru olacaktır. Soğuk Savaş sona erdikten sonra jeopolitik anlamı en çok değişmiş bölgelerden biri olan Kafkasya Coğrafyası sürekli olarak jeopolitik teorilerin içerisinde de varlığını göstermiştir (Ancak, 2019: 3-4). Bu bağlamda, daha önce de bahsettiğimiz gibi Mackinder 'in Kara Hakimiyeti Teorisi ve Kenar Kuşak teorisinin merkezi olan bölgenin sınırında yer almaktadır.

Küresel anlamda güç merkezleri bakımından hem Asya'da hem de Avrupa'da olarak ele alınan Kafkasya Batı pazar yerlerine bir geçit olmasının yanında Orta Asya'dan çıkarılan ürünlerin taşınması açısından da Asya ve Avrupa arasında bir köprü görevi görmektedir. Ermenistan üzerine yapılan çalışmalarda da belirtildiği gibi Ermenistan Avrasyacılık-Atlantikçilik ikileminin arasında kalmış bir ülke konumundadır ve tek kutuplu bir düzene dönüşen dünyada kendine bir çıkış aramaktadır (Memmedov, 2014: 32). Daha önce de belirtildiği gibi Kafkasya bölgesinin Kara Hakimiyet Teorisi uyarınca Heartland'ın içerisinde bulunması, Ermenistan'ın da aynı konumda olduğunu göstermektedir. Bu coğrafya bir bütün içerisinde düşünüldüğünde, Spikeman'ın ortaya atmış olduğu Kenar Kuşak Teorisine uyarınca da Rimland'a sınırı bulunmaktadır. Ermenistan'ın önemli kılan bir diğer husus da ipek yolu ve Traceca güzergahlarının bölgeden geçiyor olmasıdır. Soğuk Savaş sonrasında meydana gelen değişimler neticesinde Kafkasya'nın Avrupa etki alanında olması ve Ermenistan'ın bahsedilen jeopolitik teoriler bağlamında bulunduğu konumunu uzun süreler koruyacağını düşündürmesinin yanında bölgenin önemini Rusya için de farklı bir noktaya taşımaktadır (Akter, 2007: 124).

Neo-Avrasyacılık denildiğinde akla gelen ve aynı zamanda bir Rus stratejist olarak da tanınan Dugin gerek Ermenilerin gerekse Ermenistan'ın Rusya için önemli olduğunu düşünmektedir. Bu bağlamda Ermenileri, Hıristiyan bir halk olarak Rusya ile jeopolitik bağlantıların idrakını canlı tutmasıyla nitelendirmektedir. Ermenistan'ın stratejik önemini ise Türkiye üzerinden Azerbaycan'a ve Orta Asya'ya uzanan yolun Ermenistan-Karabağ üzerinden geçiyor olması ile ilişkilendirmektedir (Ancak, 2019: 7). Dugin'in yapmış olduğu bu çıkarımlar son derece mantıklı olmakla birlikte, Rusya'nın olduğu konumda Ermenistan jeopolitiğinin önemini de gözler önüne sermektedir. Buradan yola çıkarak Rusya'nın Ermenistan'ı ABD, Avrupa Birliği ve NATO'nun Kafkasya politikalarına karşı bir denge unsuru olarak kullandığını bu sayede de Kafkasya'daki askeri-politik varlığını güvence altına aldığını söylemek yanlış bir saptama olmayacaktır. Ermenistan özelinde konuşlandırdığı askeri üsler konusuna bakıldığında da ülkenin Güney Kafkasya'da Rusya için son derece mühim bir rol üstlendiğini anlamakta ve aynı zamanda Gürcistan ve Azerbaycan'ı denetim altına aldığı görülmektedir. Rusya, Gürcistan örneğindeki gibi, bölgenin etnik çatışmalara da müsait olması sebebiyle Ermenistan vasıtasıyla bu fırsatı da elinde bulundurmaktadır (Akter, 2007: 127). Konu daha kapsamlı ele alındığında Ermeni faktörünün, Rusya'nın hem politik hem de ekonomik açıdan Gürcistan ve Azerbaycan'a karşı kullandığı baskı aracı olarak tezahür ettiğini söylemek mümkündür.

Ermenistan jeopolitiği üzerine bir analiz yaparken değinilmesi gereken hususlardan biri de jeo-ekonomi durumudur. Eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ülkelerini düşünüldüğünde, 1990 yılı sonrasında tarıma ait arazilerin neredeyse tamamını özelleştirmiş olan Ermenistan'ın liberal özelleştirmeyi ilk uygulamaya koyan cumhuriyetlerden arasında olduğunu söylemek mümkündür. Fakat yapılan bu çalışmalar Ermenistan'ın doğal afetlere ve çatışmaya açık bir bölge olması dolayısıyla başarılı olamamış ve sürdürülememiştir. Ermenistan jeopolitiğinin bir diğer talihsiz

gerçeği de petrol ve rafinerinin bulunmamasıdır. Bu sebeple petrol sanayi ürünlerinin temini konusunda tamamıyla dışa bağımlı bir konuma sahiptir. Bulunduğu coğrafi konumun elverişsizliği dolayısıyla ekonomisi devamlılık içerisinde ithalat maddelerine bağlı olan Ermenistan'ın merkezi anlamdaki ekonomik çöküşü ve asıl ticari partnerlerini kaybetmesi onu dış dünya ile ekonomik anlamda yeni bağlar geliştirmeye mecbur etmiştir (Galstyan, 2015: 201). Bu bağlamda ekonomisini geliştirdikçe de enerji ihtiyacı ve talebi artan Ermenistan giderek daha da bağımlı bir ülke konumuna gelmiştir.

Bugün hala Güney Kafkasya bölgesi üzerinde sürdürülen Batı merkezli Atlantikçilik ve Rusya esasında SSCB merkezli Avrasyacılık stratejileri bölgedeki ülkeleri bir ikilemin içerisine hapsetmektedir. Güney Kafkasya bölgesinde önemli bir konuma sahip olan Ermenistan, jeopolitik anlamda kendi stratejisini geliştirebilecek kapasitede bir güce sahip olamadığından iki taraf arasında bir tercih yapmak durumundadır. Ermenistan'ın komşuları Azerbaycan-Gürcistan ile iyi ilişkiler geliştirememesi ve bu iki devletin Rusya karşıtı politikaları, Ermenistan-Rusya "iyi" ilişkilerini zorunlu hale getirmiştir. Rusya'nın Ermenistan jeopolitiği üzerindeki rolü özellikle 1990'ların başından itibaren giderek değerini arttırmasının yanında Sovyetler Birliği dağıldıktan sonraki süreçte Ermenistan Rusya'nın bölgedeki en önemli müttefiki konumuna gelmiştir.

Sovyetler Birliği dönemiyle kıyasladığında bugün stratejik olarak değeri daha da artan Ermenistan ekonomik ve askeri anlamdaki bağımlılıklarına rağmen tam anlamıyla ne Rusya ne de Batı arasında bir yol belirlemiş değildir. Bu bağlamda Ermenistan dış politikasını etkileyen faktörleri incelerken, Rusya ve Batı için Ermenistan'ın ne anlam ifade ettiği üzerinde durulacaktır.

Ermenistan Dış Politikasının Belirleyici Aktörleri: Dönemler ve Değişim Dinamikleri

Bir devletin dış politika parametrelerini etkileyen faktörler çok çeşitli şekillerde meydana gelebilmektedir. Bağımsızlığından sonra Ermenistan Devleti'nin dış politikasını etkileyen çok sayıda faktör bulunmaktadır. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bağımsızlığını elde eden Ermenistan iç işlerinde bağımsız olmasının yanında dış işlerinde de bağımsız hale gelmiş, kendisine komşu olan ülkelerin yanı sıra diğer devletlerle de gerek ikili gerekse çok taraflı ilişkiler geliştirmeye ve dış politikasını belirlemeye yönelik çabalar içerisine girmiştir. Nitekim Ermenistan Cumhuriyeti'nin hem jeopolitik hem de jeostratejik durumu göz önünde bulundurulduğunda, ona öteki ülkelerin de ilgisi kısa bir zaman diliminde ortaya çıkmıştır. 1991 yılında bağımsızlık ile gelen süreçte Ermenistan'ın dış politika belirleyicileri stratejik konum, Ermenistan Devleti'nin dış politikası üzerinde etkili olan devletler, Ermeni Diasporasının dış politikada rolü ve Ermeni Soykırım iddialarının dış politikaya etkisi gibi hususlar ön plana çıkmaktadır.

Coğrafi olumsuzluklar Ermenistan'ı soyutlanmış ve çevrelenmiş bir ülke konumuna getirirken, Ermenistan'ın dini ve etnik yapısı mevcut durumu daha da zorlaştırmaktadır. Bulunduğu coğrafya itibariyle demografik ve jeopolitik bir dengesizliğin içinde yer alıyor olması, Ermenistan'da bu dengesizliği önleyecek koruyucu bir gücün gerekliliği konusunu gündeme getirmektedir. Tarihsel olarak incelendiğinde bahsedilen koruyucu gücün Rusya olduğu Sovyetler Birliği'nin dağılmadan önceki nüfuz alanına bakıldığında da anlaşılmaktadır. 1990'da Sovyetler Birliği'nin varlığını eskisi gibi sürdüremeyeceği anlaşıldığında Ermenistan'ın stratejik ortağının kim olacağı sorusu belirmiştir. Özellikle bu tarihten sonra hatırı sayılır ölçüde Ermeni, koruyuculuk rolü ve bölgede dengeyi sağlayacak güç için Rusya'dan başka bir Hıristiyan gücün tercih edilmesi gerektiğini savunmuştur (Çıttır, 2003: 90). Ermenistan'ı Rusya dışında bir alternatif arayışına iten bir neden de bağımsızlığını kazandıktan kısa bir süre sonra Rusya'nın Kafkasya'daki amaçlarından vazgeçiyormuş gibi bir görüntü sergilemiş olmasıdır (Herzig, 2003: 93). Bağımsızlığını yeni kazandığı dönemde Azerbaycan'ın uygulamış olduğu ambargoya direnmeye ve yaşamsal gerekliliklerini gidermeye çalışan bir devlet olarak kapı komşuları ile sorunları bu dönemin en önemli gündem maddesi konumuna gelmiştir.

Yukarıda bahsedildiği gibi Ermenistan doğal kaynakları bakımından fakir bir ülkedir. Devletin bu coğrafi gerçekliği onu enerjiye bağımlı bir hale getirmektedir ve bahsedilen bu bağımlılık bir devlet için savunmasızlık anlamı taşımaktadır. Ermenistan elektriğe olan ihtiyacını uzun süre Türkiye-Ermenistan sınırında bulunan Metsamor Nükleer Santrali'nden sağlamıştır. Fakat Metsamor nükleer güç santralinin neden olabileceği çevresel tehlikeler kamuoyunda büyük ses getirmiştir. Bunun üzerine yönetim tehlikeleri göz ardı edemeyip santrali kapatmak durumunda kalmıştır. Fakat Ermenistan komşuları Azerbaycan ve Gürcistan ile yaşadığı sorunlar nedeniyle elektrik ihtiyacını gidereememiş, ülkenin neredeyse tüm bölgeleri elektriksiz kalmıştır. Elektrik sıkıntısı Ermenistan'ın ekonomisini büyük ölçüde etkileyen bir sorun halini almıştır ve bu nedenle 1994 yılında santralin yeniden faaliyete geçmesi doğrultusunda bir karar alınmıştır (Cabbarlı, 2003: 6-8). Santralin vereceği zararları en aza indirmek amacına yönelik olarak Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği çalışmalar üstlenmiş, dönemin Cumhurbaşkanı Koçaryan ise bu gayeyle Putin ile görüşmeler gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda Ermenistan'ın kaynak noktasında yaşadığı sorunlar dış politikasında önemli bir yere sahip olmuştur.

Rusya ve Ermenistan diplomatik ilişkileri, Ermenistan'ın bağımsızlığından sonra iki devlet arasında stratejik ve ekonomik temelde oluşturulmuştur ve bu güçlü ilişkiler hala daha sürdürülmektedir (Cabbarlı, 2003: 11). Daha önce de belirtildiği gibi Ermenistan olduğu coğrafya itibariyle Rusya için oldukça önemli bir müttefiktir.

Soğuk Savaş sona erdikten sonra Rusya'nın Güney Kafkasya bölgesindeki en mühim müttefikinin Ermenistan oluşunun birçok önemli nedeni bulunmaktadır. İki devlet arasındaki tüm ilişkileri etkileyen nedenlerin en önemlisi, Ermenistan'ın bağımsızlığına yakın bir zaman içerisinde ortaya çıkan Dağlık Karabağ sorunudur. Bu sorun Ermenistan'ı Azerbaycan ve Türkiye arasında siyasi bir anlaşmazlığa götürmüştür. Rusya'nın Dağlık Karabağ işgali sırasında Ermenistan yanlısı bir davranış göstermesi iki ülkenin siyasi ilişkilerinin bugünlere kadar gelmesi yönündeki en önemli faktör olmuştur (Mutlu, 2014: 2). Rusya bu süreçte Ermenistan'ın gerek askeri gerekse ekonomik ihtiyaçlarını karşılamıştır. Atlantikçilik ve Avrasyacılık akımları arasındaki çekişme Güney Kafkasya bölgesi özelinde değerlendirildiğinde Rusya'nın Ermenistan'ı diplomatik bir yalnızlıktan kurtarma çabasından ve ülkenin siyasi tercihlerine etkide bulunmayı hedeflemesinden kaynaklı olduğunu söylemek mümkündür. Ermenistan içinde yer aldığı siyasal anlamdaki yalnızlığı giderebilmek ve güvenliğini sağlayabilmek adına Rusya'nın desteğine muhtaç bir haldeydi.

Rusya Ermenistan için ne kadar önemliyse aynı şekilde Ermenistan'da Rusya için oldukça önemli bir konumdadır. Güney Kafkasya bölgesinde geliştirilmesi amaçlanan Gürcistan, Azerbaycan ve Türkiye bölgesel iş birliğini yakından takip etme fırsatı olan Ermenistan Avro-Atlantik Dünyasının geliştirdiği, Rusya'nın bölgedeki stratejik varlığına tehdit barındıran ticaret ve enerji yollarının faaliyete geçmesini de geciktirmektedir. Gürcistan-Azerbaycan-Türkiye stratejik ortaklığı, Güney Kafkasya'da çok yönlü iş birliğini gündeme getiren çok stratejik boyutlu bir girişim olmasının yanında Batı'yla ilişkilendirilmekte ve refah, demokratik bir bölge oluşturulmasını amaçlamaktadır (Çelikpala & Veliyev: 2015: 9). Bu durum bölgedeki Batı ile Rusya arasında bir çıkar çatışmasına sebebiyet verecek niteliktedir ve Ermenistan ortaklığın merkezinde yer almaktadır. Ermenistan'ın Türkiye'yle arasındaki Soykırım Krizi ve Azerbaycan'la Dağlık Karabağ Sorunu neticesinde sınırların kapalı halde olması enerji yolunun Avrupa'ya çıkışı noktasını Gürcistan yapmaktadır. Gürcistan'ın topraklarının Rus müdahalesi altında olması ve Rusya'nın baskısının her alanda hissedilmesi konunun gidişatını yeniden Rusya'nın izleyeceği politikaya bağlamaktadır. Ermenistan'ın orta noktasında yer aldığı doğu-batı enerji koridoru konusunda çıkış yolu olarak gözler yeniden Rusya'ya çevrilmektedir. Bu bağlamda Rusya'nın bölge üzerinde siyasal etkisinin devam ettiği bilinen bir gerçektir.

Ermenistan ile Rusya'nın siyasi anlamda bağlılığını güçlendiren sebeplerden biri, Ermenistan'da iktidarda olan çatışma taraftarı grubu ve onun arkasındaki Diaspora Ermenilerinin

meydana getirdiği savları destekliyor olmasıdır. Dağlık Karabağ işgali sırasında Rusya'nın işgalci Ermeni grubunu durdurmak adına bir teşebbüste bulunmaması dikkate alındığında bahsedilen tutumunun nedeni daha da iyi anlaşılmaktadır. Rusya diaspora Ermenilerinin kimliklerini tanımlarken kullandıkları soykırım iddialarının uluslararası manada kabul görmesi yönünde meydana getirilen girişimlere de destek vermiştir. Bu bağlamda Diaspora Ermenilerinin, yönetimi milliyetçilik esasları üzerine kurguladığını hesaba katıldığında, Rusya'nın davranışı ile uyum sağladığı ortaya çıkmaktadır. Ermenistan Yönetimi'nin bölge üzerinde seyrettiği çatışma odaklı politikaları Güney Kafkasya bölgesinde siyasi anlamda bir istikrarın önüne geçmektedir. Bu durum Rusya'nın Diaspora Ermenilerine karşı tutumu ile ele alındığında, Rusya'ya devamlı olarak müdahale edebileceği bir alan oluşturmaktadır. Nitekim Rusya'nın Dağlık Karabağ Sorunu ile Ermenistan özelinde siyasal kontrolü ele alarak kendi isteklerini bu devlete dayatabiliyor olması, bölgesel çatışma ortamının var olan konjonktürde Rusya'nın elini güçlendirdiğini kanıtlamaktadır. Aynı zamanda Dağlık Karabağ Sorununa kalıcı bir çözüm bulunması Rusya'nın Azerbaycan'a karşı kullanabileceği silahı kaybetmesi anlamına da gelmektedir. Bunun gibi nedenlerden dolayı Rusya Ermenistan'ın çözümü engelleyen stratejilerini destekleyerek dış politikası üzerinde bir etki alanı oluşturmasıyla, Ermenistan'ın Türkiye'nin Avro-Atlantik İttifakı ile geliştirdiği enerji-ticaret projelerinin bir parçası olmasını engellediğini ve Ermenistan'ı bölgesel iş birliğinden soyutlamıştır.

Rusya, dağılmadan önceki Sovyet Cumhuriyetler'ini bir çatı altında toplamak maksadıyla Ermenistan'ın Avrasya Birliği'ne üye olmasını istemektedir (Mutlu, 2014: 3). 1990'lı yılların ortalarından itibaren Rus dış politikasının Avrasyacılık ideolojisine dayalı benimsediği politik çizgi, Rusya'nın Kafkasya'ya ve Ermenistan'a ilgisini arttıran itici bir güce dönüşmüştür. Ekim 2011'de tavsiye ettiği Avrasya Birliği projesiyle izlenen politik çizginin en son noktasına ulaşan dönemin Rusya Başbakanı Putin, SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkmış devletleri bir araya getirmeyi ve dağılma sonrasında kaybedilmiş ya da başka bölgesel güçlerle paylaşılmak durumunda kalınmış topraklarda yeniden egemen güç olmayı hedeflemektedir (İsmayilov, 2016: 125). Rusya esasında ilk etapta ekonomik bir birlik hedefliyorken uzun vadede siyasi bir bütünlüğün oluşmasını planlamaktadır. Bu girişimin ana hedefinin eski SSCB'yi farklı bir yapı üzerinden teşkilatlandırarak Rusya'yı uluslararası bir aktör konumuna getirmek olduğu çıkarımı yanlış olmayacaktır. Böylelikle Putin Rusya'sının Atlantikçilik fikri karşısında elini güçlendirecek girişimler içerisinde olduğunu da söylemek mümkündür. Avrupa'nın doğusundan, Orta Asya'ya kadar uzanan bir bölgeyi kapsayan Avrasya Ekonomik Birliği, amaçlanana ulaşılması halinde, Batı'nın Güney Kafkasya bölgesinin de yer aldığı Avrasya coğrafyasındaki etkinliğini kısıtlamak anlamında önem arz etmektedir. Ermenistan ise gerek askeri, siyasi ve ekonomik bağımlılığı gerekse bölgesel sorunlarda kendi savlarına yakın bir konum seyretmesi sebebiyle Rusya'yı kaybedemez bir durum içerisindedir. Bu nedenle Ermenistan, Batı'nın bir parçası olmaktansa, askeri ve ekonomik manada yardım ediyor görünen Rusya'nın Avrasya merkezli projesine dahil olmayı kabullenmektedir.

Rusya'nın Avrasya ve Güney Kafkasya özelinde, eski SSCB günlerine kavuşmak amaçlı başlattığı "yeniden küresel bir güç olarak var olma" girişimleri, Rusya'nın etrafında yer alan bağımsız devletlerin ekonomik ve siyasal anlamda hizaya alınması ve Batılı ülkelerin bu bölgelere yerleştirilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Bu bağlamda daha önce de belirtildiği gibi Güney Kafkasya bölgesinde yer alan Ermenistan, Rusya'nın bahsedilen amaçlarının kilit rol oynayan devleti olması nedeniyle Batı Dünyası'nın kontrol altında tutmak istediği alan içerisine dahil olmaktadır. Dolayısıyla ABD'nin Ermenistan Devleti'ne yönelik dış politika girişimlerini bu eksen üzerinden ele almak doğru olacaktır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile beraber başlayan Ermenistan-ABD diplomatik ilişkileri 1992 yılında resmi bir düzeye getirilmiştir. ABD demokratikleşmeyi hızlandırmak, ekonominin belirli bir düzeye getirilmesi amaçlarıyla Ermenistan'a epey miktar yardımda bulunmuştur. Karşılıklı olarak geliştirdikleri politikalar ile doğrudan ve ticari yatırımları genişletmeyi, sağlık hizmetlerine kolay erişim sağlamayı, STK'ların faaliyetlerini arttırmayı amaçlamaktadırlar. Kafkasya'da

meydana gelen çatışmaların sona erdirilmesi ve Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan'la bir çözüme oturarak sınır kapısı sorunun çözülmesi ABD için önem arz etmektedir ve aslında ABD'nin Ermenistan'dan beklentisi de bu yöndedir. (Avestisyan, 2013: 19). İki devlet birçok uluslararası örgütte beraberlik içerisinde ortak politika geliştirmektedirler.

ABD için Ermenistan'ı önemli kılan bir diğer husus ise Ermenistan'ın topraklarında Rus üssü bulundurması ve bu özelliğiyle Güney Kafkasya bölgesinde tek ülke konumunda olmasıdır. Bölgedeki Rus Üssü Güney Kafkasya bölgesindeki Rus etkinliğini ön plana çıkaran bir unsur olarak değerlendirilebilmesinin yanında söz konusu iş birliğinin bölgesel güvenlik için bir tehdit oluşturduğunu da belirtmek gerekmektedir (İsmailov, 2020). Ermenistan-Türkiye-Azerbaycan sorunlu ilişkisi dikkate alındığında bu husus diğer iki ülke ile yaşanan krizi daha da zor bir hale getirmekte dolayısıyla da ABD'nin hoşuna gitmeyen bir durum halini almaktadır. Zira bu kriz Hazar-Karadeniz-Orta Asya bağlantısında kilit rol oynayan Azerbaycan'ı ve ilişkileri Soğuk Savaş dönemine kadar dayanan Türkiye'yi ABD'den uzaklaştırarak bu iki devleti İran, Rusya gibi devletlerle farklı iş birliği arayışlarına yönlendirebilecek nitelikte bir krizdir. Bahsedilen iki duruma bakıldığında, ABD'nin Ermenistan'ı cezalandırması gerektiği gibi bir çıkarım yapılabilmektedir. Fakat ABD Ermenistan'ı diplomatik bir yalnızlığa itmemiş aksine maddi ve manevi desteğini eksik etmemiştir. Buradan hareketle dış politikası, siyasal, askeri ve ekonomik yetileri ile paralel ilerlemeyen Ermenistan'ın, ABD'nin bölgedeki en büyük düşmanı Rusya'ya bağımlılığı göz önüne alındığında Ermenistan'a karşı izlediği politikasını "iyi ilişkiler" üzerine kurguladığı söylenebilmektedir. Böylece Rusya kendisine Ermenistan'ın dış politikasını etkileme alanı da yaratabilmektedir.

ABD'de yaşayan ve büyük bir çoğunluğu oluşturan Ermeni Diasporası da ABD'nin Ermenistan'a verdiği desteğin nedenini açıklayan önemli bir husus olmaktadır. ABD'nin Ermenistan'a sağladığı desteğin arkasındaki en önemli nedenlerden biri Ermeni Diasporasının lobi faaliyetleri ile Senato ve Kongre'yi etkileyebilme gücüdür (Avestiyan, 2013: 21). ABD'nin sahip olduğu siyasal yapı içerisinde faaliyetlerini özellikle büyük şehirlerde varlıklı ve saygı duyulan kesimin oluşturduğu nüfus ile gösteren Ermeni Diasporası Amerikan Hükümeti üzerindeki etkinliğini giderek arttırmaktadır (Kantarcı, 2001: 161).

ABD için Ermenistan'ın Batı ile müttefik olan Azerbaycan ve Türkiye ile yaşadığı krizlerden arındırılması, bu devletin Rusya'ya olan bağımlılığını azaltacak ve Avro-Atlantik Dünyasına eklemlenebilmesini sağlayacak bir husustur. ABD'nin bahsedilen bu bölgesel sorunun çözümüne yönelik politikalarıyla Ermenistan'ın içerisinde yer aldığı siyasi yalnızlığı ortadan kaldırarak ekonomisini güçlendirmek adına alternatifleri değerlendirme fırsatı elde etmiş olacaktır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber sınırları değişen ve genişleyen AB aynı zamanda yeni stratejik ortaklıklar geliştirebileceği fırsat alanları da elde etmiştir. Güney Kafkasya, Avrupa Birliği'nin sistemsel oluşumunda yer almasını hedeflediği bir bölge niteliği taşımaktadır (Nurijey, 2007: 5). Bu bölgeyi AB için böylesine önemli kılan sebep şüphesiz Hazar Bölgesi'nde var olan enerji kaynakları ve bu kaynakların AB'nin, Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltacak nitelikte bir alternatif yaratıyor olmasıdır. AB bu bölgede yer alan devletleri kendi ekonomik, toplumsal ve siyasal etkinliğinin bir parçası haline getirmeyi başarırsa Rusya'nın bölgedeki etkinliğinin önüne geçebilecektir. Ermenistan'ın Güney Kafkasya'da bir anlamda Rusya'nın "kalesi" durumunda oluşu AB'nin bu devlete verdiği önemin derecesini arttırmaktadır. ABD'nin de Güney Kafkasya ve Ermenistan'a yönelik politikalarını dikkate alındığında hem AB'nin hem de ABD'nin bölgeye dair yaklaşımlarının birbirlerini destekler nitelikte olduğu söylenebilir.

Avrupa Birliği, Güney Kafkasya bölgesinde yer alan devletler ile olan ilişkilerini kurumsallaştırmak adına türlü proje ve program geliştirmiştir. Dağılmadan önceki Sovyetler topraklarına olan alakasını Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde dile getiren AB, bu projenin içerisine istikrarsızlıkların dur durak bilmediği bir bölge olan Güney Kafkasya'yı da almakta ve aynı

zamanda demokratikleşme yolunda Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ı desteklemektedir (Kantarcı, 2001: 162). Ermenistan birliğe dahil olmak istemesine, AB ile ilişkilerini ticari, siyasi ve ekonomik bağlamda geliştirmeyi amaçlamasına rağmen, Rusya etkisi dolayısıyla AB'ye eklemlenme sürecini ikinci plana atmak durumda kalmıştır. AB'nin eklemlenme için öngördüğü reformların Ermenistan'ı değişime zorlaması, Rusya destekli kaynakların ve fırsatların kaybedilmesi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Ermenistan Rusya'nın geliştirdiği Avrasya Ekonomik Birliği'ne katılmayı AB'nin ticaret antlaşmasına tercih etmektedir (Özdaşlı, 2016: 141). Bu tercihinin altında yatan neden Ermenistan'ın Rusya'ya ekonomik, siyasal, askeri bağımlılığının olmasının yanı sıra AB'nin öngördüğü değişimlerin maliyetli ve uzun bir süreci gerektirdiği gerçeğidir ve Rusya ile iş birliğinde böyle bir dönüşüme ihtiyaç duyulmayacaktır. Nitekim Ermenistan'ın böyle bir dönüşüm içerisinde olması ekonomik zayıflıkları dikkate alındığında, devleti büyük sıkıntılar içerisine çekebilecek nitelikte olması nedeniyle sakıncalı olduğunun da belirtilmesi gerekmektedir.

Ermenistan Siyasetinde Soykırım İddialarının Yeri ve Ermeni Diasporasının Etkisi

Ermenistan'ın dış politikasını Rusya, Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri gibi devletlerin etkilemesinin yanı sıra Ermeni Diasporasının da etkilediği görülmektedir. Ermenistan içerisinde yaşayan halkın dışında dünya genelinde büyük bir çoğunlukta Ermeni yaşamakta ve Diaspora faaliyetleri göstermektedirler. Birbirlerine bağlılıkları ve iyi örgütlenmiş olmaları sebebiyle bulundukları bölgelerin mühim topluluklarını oluşturmaktadırlar. Bu Ermeni topluluğunun en uluslararasılaşmış kısmı Kanada, Rusya, ABD gibi ülkelerde yaşamaktadırlar (Çıttır, 2003: 130).

Ermenistan'da yaşayanlar ile diaspora Ermenileri ortak kültürel ve tarihi kökleri paylaşmaktadırlar. Bu bağlamda bu ortak değerlere sahip çıkmak ve onları takip etmek Diaspora Ermenilerinin dikkate alması gereken bir husustur. Ermenistan karşılaştığı zorlukları yenerek düşmanlarına karşı Diaspora ile birlikte mücadele etmektedir (Avestiyan, 2013: 15). Geniş bir yelpaze şeklinde örgütlenmiş olan Diaspora Ermenilerinin parti, kilise, lobi kuruluşları, yardım kurumları, Ermeni kimliğini korumayı amaçlayan Ermeni enstitüleri ve araştırma merkezleri bu örgütlenmelerin bazılarını oluşturmaktadır. Ermeni Diasporasının motivasyonunu arttıran bir diğer neden de Türk düşmanlığı ve Türkiye topraklarının kendilerine ait olduğu iddialarıdır (Çıttır, 2003: 134-135).

Ermeni Diasporasının yönlendirmeleri, Ermenistan Cumhuriyeti'nin hem iç politikasını hem de destekleyerek dış politikasını etkilemektedir. Soykırım çerçevesinde geliştirdikleri söylem Ermeni Diasporasının siyasal anlamda özü konumuna gelmiştir. Ermenistan Parlamentosunun Ağustos 1990'da yayınladığı bildiride yer alan 11. Madde uyarınca Ermenistan Cumhuriyeti'nin Türkiye'nin işlediği soykırım suçunun uluslararası arenada kabul görmesi adına sürdürülen çalışmaları destekleyeceği ifade edilmiştir (Avestiyan, 2013: 136). Böylelikle Ermenistan Cumhuriyeti ile paralel hareket eden ve birbirlerini destekleyen Diaspora Ermenilerine ayrıca bir sorumluluk yüklendiği söylenebilmektedir. Ermenistan'ın dış politikasının etkili bir unsuru olan diasporanın bulundukları ülkelerde ve o ülkelerin parlamentolarında soykırımı kabul ettirme çabaları lobiler aracılığıyla hızlanmıştır. Nitekim Ermeni Diasporasının çalışma prensiplerini Ermenistan Cumhuriyeti'nin çıkarları ve Türk düşmanlığı üzerine kurgulamışlardır.

ABD'deki diaspora lobisi çalışmalarını soykırım temelinde yürütmekte ve soykırımı tanıyan eyaletlerin sayısının artırarak Federal temelde tanınmayı kolaylaştırmak istemektedir (Kantarcı, 2001: 161). Bu bağlamda sözde soykırımı öncelikle ABD senatosundan çıkararak peyderpey diğer devletlerin parlamentolarından da çıkarılmasını sağlayacaktır. Böylelikle Türkiye'yi soykırım iddialarını kabul ettirerek özür dilemeye, savaş suçları tazminatı ödetmeye ve Doğu Anadolu'da hak iddia ettikleri toprakların kendilerine verilmesini sağlayama zorlayabilecektir. Aynı zamanda ABD'den Ermenistan'a karşı insani, kalkınma ve teknik yardım programlarını işletmesini ve Azerbaycan ve Türkiye'ye yönelik yaptırımlar uygulamasını istemektedir. ABD'nin Ermenistan çıkarlarının aksine vereceği her karara tepki göstererek oy niteliği avantajını kullanarak seçim

süreçlerine müdahale edebilmektedirler. Diaspora Ermenistan ekonomisi için de bir öneme haizdir. Ermeni Diasporasının ve meclisinin beraber çalışmaları sonucunda 1991 yılında ABD ve diğer devletlerden ciddi miktarda sosyal ve maddi yardımlar gelmeye başlamıştır (Derman, 2020). Diasporanın faaliyetleri sonucunda Eski Sovyetler Birliği'ne yönelik yardımların Azerbaycan'a ulaştırılması engellenmiştir. ABD tarafından Azerbaycan'a para ve silah yardımı uzun bir süre yapılmamıştır. Bu bağlamda bölgesel ve siyasal anlamda sorunlar yaşadığı Azerbaycan'ın zor durumda kalması durumunun hem Ermenistan Devleti hem de Diaspora Ermenileri için önemli bir husustur.

Avrupa'daki lobi faaliyetlerinin yürütücüsü konumundaki Avrupa Ermeni İş birliği Forumu'nun oluşturulmasının (1998) amacı Avrupa'da etkin olan Ermeni diasporasını bir araya getirmenin yanı sıra diğer diaspora faaliyeti gösteren kuruluşlarla iş birliklerini üst düzeye çıkararak Ermenilerin yaşadıkları devletlerdeki kimliklerini devam ettirebilmelerini sağlamaktır. Bu süreç zarfında yürütülen bu faaliyetlerle, Türkiye tarafından 1993 yılından beri kapalı tutulan sınır kapısı sorununun çözülmesini ve Türkiye'nin yürüttüğü ambargoların kaldırılmasını da amaçlamışlardır (Forum of Armenian Associations of Europe, FAAE, 22.04.2019). Ermeni Diasporasının Türkiye'ye yönelik iddia ettiği soykırım suçlamalarını AB ülkeleri arasında kabul ettirme politikası, Türkiye'nin AB üyelik sürecini de olumsuz etkilemektedir. Diasporanın Türkiye karşıtı politikaları sadece Türkiye'nin uluslararası hedeflerine zarar vermemekte aynı zamanda ikili ilişkilere zarar vererek Ermenistan-Türkiye arasındaki olası diplomatik faaliyetlerin de önüne geçmektedir. Bu bağlamda diasporanın Ermenistan dış politikasına hareket kısıtlaması getirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Yabancı ülkelerde yaşayan Ermenilerin ciddi katkıları ile Ekim 2008'de Ermenistan'da diasporaya yönelik bir bakanlık kurulmuştur (Paşinyan ile Ermeni Diasporası Arasına 'Bakanlık 'Krizi, Anadolu Ajansı, 26.01.2019). Bir anlamda Dışişleri Bakanlığı işlevi gören bu kurumun faaliyetlerini daha çok yurtdışında yaşayan Ermeniler üzerinden gerçekleştirmektedir. Ekonomik anlamda da yabancı ülkelerde yaşayan Ermeni iş adamlarıyla bir ortaklık içerisine bulunan bakanlık sivil toplum kuruluşlarının meydana getirilmesi için de çalışmalar sürdürmüştür. Bu bağlamda bir değerlendirme yapıldığında bu kurumun dünya üzerinde yaşayan Ermenilerin bir anlamda siyasi toplanma merkezi halini aldığını söylenebilmektedir.

Soykırım iddiaları Ermenistan'ın gerek iç politikasında gerekse dış politik işlerin de kullandığı bir malzeme halini almıştır. Soykırım iddialarının uluslararası toplumda karşılık bulması Ermenistan'ın oldukça önemsediği bir konudur. Ermenistan için, uluslararası toplumun Türklerin Ermeni ulusunu soykırıma uğrattığı konusunda ikna edilmesi, uluslararası baskı yoluyla Türkiye'nin soykırımı kabul etmesine ve gereken hukuki sonuçların işlerlik kazanmasına vesile olacağı için önemlidir (Çıttır, 2003: 149). Bu bakımdan Ermenistan bir taraftan propaganda yoluyla dünya kamuoyunda bir olgu yaratmaya çalışmakta öteki taraftan ise diğer devletlerin parlamentolarında konunun yasa şeklinde onaylanması için çalışmaktadır. Bu propagandalarının bir ürünü de çeşitli TV programları, filmler ve belgeseller olmakta ve bunlar Batılı devletlerde her geçen gün gösterilmeye devam edilmektedir. Günümüzde içlerinde Arjantin, Lübnan, Paraguay, Bolivya, Brezilya, Şili, Portekiz gibi ülkelerin de bulunduğu 31 devlet Ermeni soykırımı iddialarını resmen tanımış, Amerika Birleşik Devletleri'nde ise 50 eyaletin 49'u yaşananların bir soykırım olduğunu kabul etmiştir (Ermeni Soykırımını Hangi Ülkeler Resmen Tanıyor, Euronews, 13.12.2019). Nitekim bu durum bir sonuca ulaştırılacak gibi görünmemektedir.

Ermenistan dış siyasi ilişkilerinde 'haksızlığa uğramış bir ulus' olma tezinin kazandırdığı sempatiyi kullanmaktadır. Böylelikle Karabağ bölgesinde olduğu gibi kaybettiği yani kendisine ait olduğunu iddia ettiği toprakları geri alma politikalarında uğrattığı kıyımların göz ardı edilmesini sağlayacak bir zemin oluşturmakta ve ayrıca Türkiye'den talep edilen toprakların bir hak olduğunu dolaylı olarak dile getiriyor olmak istemektedir. Ermenistan bağımsızlığını elde etmeden önce soykırım anlayışının politik anlamda ortaya çıkmasında ASALA terör örgütü ciddi bir öneme sahiptir

(Abdurahmanlı,2019: 54). ASALA, terörün dış politika aygıtı bağlamında kullanılmasının bir örneğini oluşturmaktadır.

Soykırımın diplomatik bir konu olarak kullanılmasında Koçaryan iktidarı dönemi önemlidir. Koçaryan, soykırımın tanınması meselesini politikasının en önemli gündem maddesi yapmış ve farklı ülkelerin parlamentolarında soykırımın tanınmasına yönelik politikalara hız kazandırmıştır. Nitekim Fransa'nın soykırımı tanımasıyla Koçaryan'ın politika önceliğinin bir karşılık bulduğu anlaşılmaktadır. Soykırımın bir dış politika aracı olması sadece Koçaryan iktidar döneminin merkezinde değildir. Aynı zamanda Koçaryan'dan sonra iktidara gelmiş olan Serj Sarkisyan için de soykırım iddialarının tanınması Ermenistan dış politikası için oldukça önemlidir ve dış politikanın merkezi konumundadır (Çağan, 2013: 202). Ermenistan'ın bir başka Cumhurbaşkanı Armen Sarkisyan ise The New York Times gazetesine verdiği bir demeçte Türkiye'nin Ermeni Soykırımı'nı tanıması halinde ikili ilişkilerinin hoşgörülü bir çerçevede ilerleyeceğini vurgulamıştır (Cohen, 2020). Bu bağlamda soykırım meselesinin Ermenistan dış politikasındaki yeri ve önemini uzun yıllardır koruduğunu ve bir o kadar daha koruyacağını söylememiz mümkündür.

Ermenistan'ın Dış Politikasının Geleceğine Yönelik Varsayımlar

Bağımsızlığını kazandıktan sonra dış politika parametrelerini belirlemesi Ermenistan için çok da zor olmamıştır. Bağımsızlığının hemen ertesinde Karabağ topraklarını kendi topraklarına katmak istemesi ve sonucunda bu bölgeye saldırması komşusu Azerbaycan ile ilişkilerini kopma noktasına getirmiştir. Saldırgan ve baskıcı politikaları Ermenistan'ı var olduğu coğrafyada siyasal yalnızlığa mecbur bırakmıştır. Coğrafi anlamda mahkûmiyeti ve var olduğu coğrafyadaki komşuları ile ilişkileri söz konusu olduğunda, Güney Kafkasya bölgesine olan ilgisiyle bilinen Rusya ile iş birliği içerisinde olması neredeyse kaçınılmazdı. Ekonomik olarak çektiği sıkıntılar siyasal anlamda yalnızlığı ile birleştiğinde Ermenistan'ı "bağımlı" bir devlet olma gerçeği ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu bağımlılığı Ermenistan'ın ulusal sınırlarını koruyan Rus askeri üslerinin varlığına bakılarak da görülebilmektedir. Yine aynı şekilde Karabağ sorununda çözümün merkezinde Rusya'nın bulunması Ermenistan'ı bu devlete karşı bağımlı kılan başka bir husustur. Ermenistan'ın bulunduğu bölgedeki komşularıyla ilişkilerinde Rusya'nın konumundan ve gücünden faydalanarak bunu söz konusu ilişkilerde bir koz olarak kullandığını da söylemek mümkündür. Keza Ermenistan'ın bu yöndeki siyasal tercihi Rusya açısından da oldukça önem arz etmektedir.

Diğer taraftan Ermenistan'ın geliştirdiği ekonomik ve siyasi ilişkiler dikkate alındığında, Batı'yı Rusya karşısında alternatif bir yol olarak değerlendirdiğini ve bu yolla kendisi için bir denge politikası yaratmaya çalıştığını söylemek mümkündür. Fakat bu alternatiflerin değerlendirilmesi Rusya karşısında ne kadar mümkün olduğu tartışmaya açıktır.

Ermenistan dış politikası için önemi yadsınamayacak bir belirleyen de hiç şüphesiz ABD olacaktır. ABD'nin Güney Kafkasya'daki Rus etkinliğine son verme ve bölgeyi kontrol altına alma amacı dikkate alındığında, ABD için Ermenistan'ın önemi bir kez daha anlaşılacaktır. Ermeni diasporasının çok ciddi bir bölümünün ABD'de yaşaması Ermenistan'ın politikalarını etkileyen başka bir ekseni oluşturmaktadır. Ermenistan diaspora aracılığıyla zaman zaman kazançlar elde etmiş olsa da diaspora Ermenilerinin, hükümet üzerinde baskı oluşturduğu dönemlerde olmuştur.

Geleceği büyük devletlerin kararlarına bağlı bir halde Batıcılık-Avrasyacılık ikilemi arasında sıkışmış bir devlet olan Ermenistan'ın dış politikasında istikrar olamayışı, bu devletteki iktidar sahiplerinin başarısızlıklarından ve ülkeyi yönetememelerinden kaynaklanan bir durum mudur, yoksa Ermenistan Cumhuriyeti zaten böyle bir kadere mecbur mudur? Ermenistan için Güney Kafkasya'da Rusya siyasal anlamda bir tercih midir yoksa coğrafi mahkumiyetinin bir sonucu mudur? Bir sonraki bölümde bağımsızlığından günümüze kadar geçen süredeki iktidar dönemleri incelenecek ve bu sorulara bir yanıt bulunmaya çalışılacaktır.

Bağımsızlığından Günümüze Ermenistan Siyasi İktidar Dönemlerinin İncelenmesi

Ailesi 1915 yılında Osmanlı Ermenilerinden olan Levon Ter Petrosyan Halep'te dünyaya gelmiştir. 1987 yılında doktora derecesini aldıktan sonra ilk olarak Karabağ Komitesi'nin sonrasında Ermeni Pan-Nasyonal Hareketi'nin liderliklerini üstlenerek siyasi yaşama giriş yapmıştır. Ermenistan'ın bağımsızlığına giden süreç içerisinde elde ettiği büyük popülaritesinin de etkisiyle Eylül 1991 yılında Ermenistan'ın ilk Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Ter-Petrosyan'ın programının dört ana noktasını Ermenistan piyasa ekonomisinin gelişmesi, demokratikleşme sürecinin hızlanması, gerçekçi bir dış politikanın sürdürülmesi ve Karabağ çatışmasının çözümü oluşturmaktadır (Lütem, 2001: 11).

Bağımsızlığını yeni elde etmiş ve bağımsızlığa giden süreçteki tüm sancıları tam anlamıyla çözememiş bir devletin ilk cumhurbaşkanı olan Levon Ter-Petrosyan, bölge devletleriyle karşılıklı güven temelli bir dış politika izlediği görülmektedir. Zira Ermenistan'ın jeopolitik konumu ve bunun beraberinde getirdiği krizler Petrosyan için ılımlı bir dış politikayı neredeyse zorunlu hale getirmiştir. Halefleriyle kıyaslandığında önceliği daha realist bir dış politika elde etmek olan Petrosyan'a göre Rusya ya da Batı'ya güvenmek, Ermenistan'ın geçmişine bakıldığında da anlaşılacağı gibi pek olumlu sonuçlar doğurmamıştır. Fakat şunun da belirtilmesi gerekir ki Petrosyan bahsi geçen bu iki küresel güce tam anlamıyla sırt çevirmenin de Ermenistan açısından iyi olmayacağının farkındadır ve Rusya'ya karşı Batı'yı daha iyi bir seçenek olarak değerlendirdiği uygulamış olduğu politikalara bakılarak da anlaşılabilmektedir. Petrosyan için bölgesel güçlerle karşılıklı güven tesis edilebilmesi Ermenistan'ın Rusya'ya karşı bağımlılığını azaltması açısından da önemlidir. Bölgesel güçlerle iyi ilişkiler geliştirmek ve Ermenistan'ın dış politikasının normalleştirilebilmesi için ilk olarak Türkiye ile iyi ilişkilerin kurulması üzerinde durmuştur. Türkiye ile iyi ilişkilerin yanı sıra Azerbaycan ile de belirli noktalarda mutabakata varılması gerektiğini düşünmekteydi. Türkiye ile geliştirilecek iyi ilişkilerin Ermenistan'ın Batı ile ilişkilerini de olumlu olarak etkileyeceği ve bu sayede Batı'nın desteğinin alınabileceği düşünülmektedir. Nitekim Petrosyan Ermenistan'ın Batı'ya açılan en mühim çıkış noktasının Türkiye olduğunu düşünmektedir. Türkiye-Ermenistan ilişkilerini uzun yıllardır çıkmaza sokan Ermeni Soykırım iddialarının gündemden kaldırılması, bu iki devletin ilişkilerinin normalleşebilmesinin kilit faktörüdür. Fakat daha önce de belirtildiği gibi Ermeniler için sözde "soykırım" meselesi tarihsel yaşam alanlarının, maddi ve manevi değerlerinin kaybedilmesine neden olmuştur ve onlar için milli bir gurur meselesi ve milli bir dava halini almıştır. Petrosyan, soykırım meselesini aşırı milliyetçi grubun ve Diasporanın Ermenistan dış politikası üzerindeki önemi ve ağırlığını göz ardı etmeyerek politikaları da tepki çekmemeye gayret göstermiştir. Ancak Petrosyan'ın iyi niyetle geliştirmek istediği Türkiye ile ilişkileri, Karabağ işgalinin sona ermemiş olmasından da anlaşılacağı gibi istenilen ölçüde başarıya ulaştırılamamıştır (Libardian, 2005: 66-68).

Petrosyan Yönetimi Dağlık Karabağ'daki statükonun devam ettirilmesinin mümkün olmadığını görerek bir mutabakatın gerekliliğine vurgu yapmıştır. Bu bağlamda Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı aracılığıyla yürütülen Minsk Grubu'nun Dağlık Karabağ Sorununun diplomatik araçlar kullanılarak çözülmesine yönelik hazırladığı uzlaşma formülü, Petrosyan Yönetimi ve Azerbaycan tarafından 1996 yılında onaylanmıştır. Nitekim bu uzlaşma formülünde Dağlık Karabağ bölgesinin Ermenilerde kalacağının kesin bir dille ifade edilmemiş olması Petrosyan'a yönelik ağır eleştirileri beraberinde getirmiştir. AGİT bünyesinde gerçekleştirilen Dağlık Karabağ ihtilafı çözümüne yönelik olarak hazırlanan formülün kabulü, öncesinde Ter-Petrosyan'ı destekleyen birçok ismin istifasına neden olmuştur (Bayram, 2016: 71). Dönemin Başbakanı Robert Koçaryan, Milli Güvenlik Bakanı Serj Sarkisyan ve Savunma Bakanı Vazgen Sarkisyan Petrosyan'ın karşısında bir tavır sergileyerek Dağlık Karabağ yönetimini desteklemiş ve ihtilaf konusu olan maddelerin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Dağlık Karabağ Sorununda en başından itibaren Ermenistan'ın en önemli destekçisi Rusya olmuştur ve bu destek esasında Ermenistan'ı ciddi bir Rusya bağımlılığına sürüklemiştir. Rusya,

Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan'la ilişkilerini normalleştirmesini kendi çıkarlarına karşıt olarak değerlendirmektedir. Ter-Petrosyan bölgesel güçlerle iyi ilişkiler geliştirerek Rusya'ya karşı olan bu bağımlılığı azaltmak istemişse de Dağlık Karabağ ihtilafı sebebiyle yaşanan istikrarsızlar Ermenistan'ın güvenliğini tehlikeye sokacak boyutlara gelmiştir, dolayısıyla da Ermenistan'ın Rusya'ya olan bağımlılığı giderek artmıştır. Nitekim Rusya'nın Gümrü'de konuşlandırdığı 102. Rus Askeri Üssü 1997 yılında Ter-Petrosyan Cumhurbaşkanlığı döneminde tesis edilmiştir (Çalışkan, 2019).

Ter-Petrosyan döneminde Ermenistan için önemli bir durum da ABD-Ermenistan ilişkilerinde yaşanan gelişmelerdir. Ter-Petrosyan 1994 yılında ABD'ye bir ziyaret gerçekleştirmiş ve dönemin ABD Başkanı Bill Clinton ile bölgesel güvenlik sorunları için masaya oturulmuş aynı zamanda Dağlık Karabağ Sorunu için çözüm yolları araştırılmış ve askeri alanda ilişkilerin geliştirilmesi, askeri ataşe ve uzman değişimiyle ilgili bir bildiri imzalanmıştır. Ter-Petrosyan NATO'nun "Barış İçin Ortaklık" projesi kapsamında geliştirilecek askeri ilişkilere önem verdiğini vurgulamıştır. 1995 yılına gelindiğinde ise dönemin ABD Başkan Yardımcı Albert Gore ile Ter-Petrosyan bir araya gelerek iki devlet arasındaki iş birliğinin daha da ileriye taşınması gerektiği konusunda mutabık kalmışlardır. Ermenistan'ın 1992-96 yıllarında ABD'den yardım aldığı 300-350 milyon doların Ter-Petrosyan'la geliştirilen iyi ilişkiler neticesinde gerçekleştiğini söylemek mümkündür (Cornell, 1997: 5-6). Ancak daha önce de belirtildiği gibi Ermenistan ile ABD'nin ilişkilerinin geliştirilmesinde önemli bir hususun da ABD'de yaşayan Ermeni Diasporanın olduğunun belirtilmesi gerekmektedir.

Ermenistan'ın dış politika belirleyicileri dikkate alındığında Ter-Petrosyan'ın yürütmüş olduğu politikalarının özellikle Rusya ve Diaspora Ermenileri tarafından sert karşılandığını söylemek mümkündür. Ter-Petrosyan yönetimi süresince Rusya'nın bölgedeki egemenliğini azaltabilecek yönde adımlar atılması Ter-Petrosyan'ın aleyhine işleyen bir süreci meydana getirmiştir. Nitekim bağımsız, istikrarlı ve ekonomik sorunları çözülmüş bir Ermenistan'ın, Karabağ'daki sorunların çözülmesiyle mümkün olabileceğini savunması Ter-Petrosyan'ın sonunu hazırlayan bir diğer etken olmuştur. Bu amaç doğrultusunda barış girişimlerini arttırması Ter-Petrosyan üzerindeki tepkilerin giderek büyümesine sebep olmuştur. Bu tepkiler neticesinde 22 Eylül 1996'da yapılan seçimden galip çıkmasına rağmen Ter-Petrosyan başbakanı değiştirmek durumunda kalmıştır ve Armen Sarkisyan yerine Karabağ Ermenilerinin de lideri olan Robert Koçaryan'ı başbakanlığa getirmiştir (İyikan, 2011: 152). Fakat Koçaryan'ın başbakan olarak ataması dahi Ter-Petrosyan üzerindeki baskıyı azalttığını söylemek pek mümkün değildir. Dağlık Karabağ çatışmasına karşı tutumu, Ermenistan dış politika önceliklerinin yerine getirilememesi, Rusya faktörü, Diaspora ve aşırı milliyetçi grupların varlığı, Ermenistan'ın sosyal ve ekonomik sorunları ile birleştiğinde Ter-Petrosyan'ın iktidarını giderek zayıflatan etkenler olmuştur. Nitekim yaşanan tüm bu gelişmeler Ter-Petrosyan'ı istifanın eşiğine getirmiştir. İstifa etmesiyle ilgili birçok spekülasyonlar bulunmaktadır. Taşnaksutyun Örgütü'nün faaliyetlerini hükümete karşı ayaklanmak ve yetkilileri devirmek üzerine planladığı gerekçesiyle yasaklayan Ter-Petrosyan hem aşırı milliyetçilerden hem de Ermeni lobisinden büyük tepkilerin oluşmasına neden olmuştur. İktidarının giderek zayıflaması ve kendisine yönelen baskıların yoğunluğundan dolayı Ter-Petrosyan 1998 Şubat'ında istifa etmek durumunda kalmıştır. Ter-Petrosyan istifasının ardından gerçekleştirilen Nisan 1998 cumhurbaşkanlığı seçimleri ise Robert Koçaryan'ın galibiyetiyle neticelendirilmiştir (Cornell, 1997: 9-10).

Levon Ter-Petrosyan'ın istifası üzerine Nisan 1998 yılında yapılan seçimlerde Robert Koçaryan Ermenistan'ın yeni cumhurbaşkanı seçilmiştir. 1954 senesinde Dağlık Karabağ'da dünyaya gelen Koçaryan 1980'ler itibariyle Dağlık Karabağ'daki komünist organlarla ilgilenmeye başlamış ve Dağlık Karabağ Hareketi'nin liderliğini üstlenmiştir. Dağlık Karabağ'ın güvenliğinden mesul kişi olarak tanınan Koçaryan, 1992 yılında Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin Başbakanı olarak görevlendirilmiştir. Dağlık Karabağ konusunda farklı bir politika izleyeceğinin sinyallerini vermesinin dışında Taşnaklarla yakınlığıyla da tanınan Koçaryan, Ter-Petrosyan'ın izlemiş olduğu

politikanın tam tersi şekilde faaliyetler yürütmüştür. Keza Ter-Petrosyan hükümetinin yasakladığı Taşnakzutyun Örgütü'nü yeniden faal hale getirerek, Ter-Petrosyan'a karşı duruşunu belli etmiştir (İyikan, 2011: 158).

Dış politikada açık şekilde saldırgan bir uygulamanın benimsendiği Koçaryan döneminde, Ter-Petrosyan hükümetinin geliştirmeye çalıştığı uzlaşmacı imajın aksine bir politika izlenmiştir. İktidara geldiği ilk günden itibaren saldırgan ve aktif bir dış politika izleyeceğinin sinyallerini veren Koçaryan böylesine radikal bir değişimin Ermenistan'ın lehine sonuçlanacağını düşünmekteydi (Bardakçıoğlu, 2005: 34). Koçaryan, Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı kullanabileceği Diaspora Ermenileri, Rusya faktörü, sözde soykırım iddiaları ve Türkiye'nin sınırlarının tartışmaya açılması kozlarının etkin bir biçimde kullanımı neticesinde istenilen sonuçlara ulaşılabileceğine inanmaktaydı. Nitekim iktidara geldiği ilk günden itibaren soykırım iddialarını çok sık dile getirmeye başlamış ve Diaspora Ermenilerini de bu noktada destek aracı olarak kullanmıştır. Sözde soykırım iddialarının uluslararası alanda ses getirmesi Batılı ülkelerin desteğiyle Türkiye'ye karşı geliştirilebilecek bir baskı unsuru haline gelecek ve böylece uygun siyasi ortam geliştiğinde örgütler ve uluslararası mahkemeler aracılığıyla Ermenistan hedefine ulaşabilecektir. Bu bağlamda Koçaryan Yönetimi'nin bir diğer hedefi de Batı ile Türkiye'yi karşı karşıya getirerek Türkiye'nin Ermenistan'a karşı uygulamış olduğu ekonomik ambargoların kaldırılmasına da ortam oluşturabilmektir. Nitekim Fransa'nın soykırımı tanıma kararı Koçaryan'ın hedefine ulaşmaya başladığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilmektedir.

Koçaryan için bir diğer hedef noktası ise dış politikada göz ardı edilemeyecek etkinliğe sahip olan Diaspora Ermenilerinin desteğini alabilmektir. Diasporanın büyük bir çoğunluğunun Batı'da olması ve ellerinde ciddi bir sermayenin bulunuyor olması hem Ermenistan'ın ekonomik sorunları çözebilecek bir önem taşımakta hem de Ermenistan'ın sesini Batı'da daha duyulur bir hale getirebilecektir. Bu bağlamda Eylül 1999'da gerçekleştirilen Diaspora-Ermenistan Konferansları oldukça önemlidir (Imogen & Dominic: 2000: 81).

Dağlık Karabağ Sorunu kapsamında, cumhurbaşkanlığının ilk yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'e Dağlık Karabağ hükümetini muhatap alması gerektiğini belirten Koçaryan sonrasında farklı bir yol izleyerek sorununun uyumluluk içinde çözümüne yönelik olarak 2001 yılında Aliyev ile iki kez bir araya gelmiştir (Bush, Aliyev ve Koçaryan ile Görüştü, Hürriyet, 10.04.2001). Fakat Koçaryan'ın Azerbaycan yönetimi ile yürüttüğü ilişki, Ermenistan siyasetinde giderek etkin hale gelen Diaspora Ermenilerinin tepkisine neden olmuştur. Buradan da anlaşılacağı üzere Diaspora Ermenileri, Türkiye ile ilişkilerin normalleştirilmesinin ve Dağlık Karabağ Sorununun çözümü önünde engel teşkil etmeye devam etmiştir.

Ter-Petrosyan yönetiminin Rusya bağımlılığını kırmaya yönelik olarak Türkiye'ye karşı izlediği uzlaşmacı uygulamaların aksine, Koçaryan yönetimi, Batı'da sözde soykırım iddiaları ve diasporayı, Doğu'da ise Rusya etkenini Türkiye'ye karşı kullanmaktadır. Bu bağlamda Ermenistan, Rusya'nın Kafkasya Bölgesi üzerindeki egemenliğini yeniden sağlayabilmesi adına girişilen politikalara destek vermeye başlamıştır. Koçaryan döneminde Ermenistan'ın, Rusya'nın Kafkasya'daki kalesi konumuna geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Rusya ile ilişkilerini giderek daha iyi bir konuma getirmeye çalışan Koçaryan ekonomik, siyasi ve askerî açıdan iş birliğine önem vermiştir. Bu bağlamda Ermenistan'la 1991'de BDT'ye üye olduktan sonra imzalanan Dostluk İş birliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Anlaşması 1997 yılında yenilenmiştir. Anlaşmanın şartlarına göre herhangi üçüncü bir devlet Ermenistan ya da Rusya'ya saldıracak olursa her iki ülke birbirine yardım edebilecektir. Bölgesel sorunları göz önüne alındığında Ermenistan'ın bu anlaşmayı komşularından gelebilecek herhangi bir tehdide yönelik bir önlem olarak gördüğü çıkarımı yapılabilmektedir. Yine aynı sene içerisinde Rusya Ermenistan'a 1 milyar dolarlık silah satmıştır (Valeyev, 2008: 141-142).

Ter-Petrosyan döneminde Rusya-Ermenistan askeri ilişkileri bağlamında önemli adımların atıldığı bir gerçektir. Fakat Koçaryan döneminde ikili ilişkilerin hat safhaya çıkarıldığı görülmektedir. Koçaryan'ın Ter-Petrosyan'dan farklı olarak Rusya'yla daha yakın ilişkiler geliştirmesini bazı temel sebepler üzerine inşa ettiğini söylemek mümkündür. Koçaryan için Rusya'nın desteğini kaybetmemek, kendi iktidarının da bir güvencesidir. Ermenistan iktidar değişiklikleri üzerindeki Rusya etkisinin önemli olduğunu düşünmekte, bu sebeple de Rusya'nın dostluğunun kazanılmasını önemsemektedir. Bölgesel tehditlere karşı Rusya'yı Ermenistan'ın koruyucusu olarak görmektedir. Türkiye faktörü ve Dağlık Karabağ gibi Ermenistan'ı tedirgin eden hususlar Rusya'nın askeri ve ekonomik varlığını bir manada gerekli kılmaktadır. "Koçaryan'ın izlediği politikalar Ermenistan'ı amaçlarına ulaştırabilmiş midir?" diye bir soru sorulduğunda tam anlamıyla ulaştırabildiğini söylemek güçtür. Çünkü Rusya'ya karşı giderek artan bağımlılık, Ermenistan'ı bağımsız bir politika izleyen devlet çizgisinden peyderpey uzaklaştırmaktadır. Nitekim bağımsızlığını kazanmasından itibaren Ermenistan'ın bahsedilen bu çizgide ilerlediğini söylemek pek mümkün değildir. Aksine Koçaryan dönemiyle Ermenistan'ın Rusya ile ilişkilerinde teslimiyetçi bir tavır takındığı görülmektedir.

Koçaryan Batı'ya yüzünü tamamen çevirmenin mümkün olmadığının farkında olarak ABD-Ermenistan ilişkilerine yönelik olarak bazı girişimlerde bulunmuştur. ABD'de yaşayan güçlü diaspora örgütlerinden biri olan Armenian National Comitte of America (ANCA) etkisiyle, ikili ilişkileri güçlendirmek maksadıyla Washington'da düzenlenen NATO'nun kuruluş yıldönümü etkinliğine katılmıştır (Bayram, 2006: 73). 11 Eylül olayları sonrasında ABD'nin Kafkasya üzerindeki etkisinin artması, Azerbaycan'la ilişkilerini yoğunlaştırması ve Gürcistan'a Amerikan askerlerini konuşlandırmasıyla yeniden yapılandırılan denge içerisinde Ermenistan kendisi için yeni alternatif arayışına girmiştir. Fakat Putin'in başa gelmesiyle yeniden gündeme gelen Avrasyacılık fikri Ermenistan'ı Rusya ile yakın temas halinde olmaya mecbur bırakmıştır (Eyidoğan, 2020). Aynı zamanda Azerbaycan ve Gürcistan'ın ABD ile yakın politikalar geliştirmesi Kafkasya'da varlığını sürdürmek isteyen Rusya'yı Ermenistan'a daha da yakınlaştıran bir etken olmuştur (Mirzoyan, 2010: 25).

Sonuç olarak Rusya merkezli politikasıyla Koçaryan, dış ilişkilerinde hedeflerine ulaşamamıştır. Ülkenin ekonomik sorunlarının devam etmesiyle birlikte Rusya'ya karşı bağımlılık giderek artmıştır. Nitekim Rusya merkezli dış politika uygulamaları Ermenistan'ı ABD ve Batı'ya giderek uzaklaştırmıştır. ABD'nin dönemin getirileriyle birlikte Kafkasya politikasını, Ermenistan'ı çevreleyen ülkeler olan Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden kurgulaması Ermenistan'ı bulunduğu coğrafyada oldukça tedirgin etmekle birlikte izole edilmişlik halini de arttırmıştır.

2008 yılında Ermenistan Cumhuriyeti'nin üçüncü cumhurbaşkanı olarak seçilen Serj Sarkisyan Dağlık Karabağ, Stepanakert'te 1954 yılında doğmuştur. Cumhurbaşkanı olarak seçilmeden önce Savunma Bakanı olarak görev yapmıştır. Sarkisyan Dönemi'nin en mühim konularını yine Türkiye ve Dağlık Karabağ meselesi oluşturmaktadır. Sarkisyan'ın Türkiye'ye yönelik soykırım iddiaları ve Dağlık Karabağ konularında kendisinden önceki cumhurbaşkanı olan Robert Koçaryan'ın politikalarını nispeten devam ettirdiğini söylemek mümkündür. Dağlık Karabağ konusunda barışçıl bir tutumdan yana olduğunu belirten Sarkisyan, aksi halde Ermenistan'ın olası bir savaştan korkmadığının da altını çizmiştir (İyikan, 2011: 158-159). Sarkisyan bölgede yaşayan halkın kendi kaderlerini tayin edebilme hakkının bir çözüm olabileceğini vurgulamış ancak bölgedeki Azeri vatandaşların varlığına değinmemiştir. Kalıcı bir çözüm bulunabilmesi adına Dağlık Karabağ konusu için Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'le birçok kez bir araya gelen Sarkisyan, 2016 Haziran'da St. Petersburg'da Putin'in de bulunduğu bir toplantı sonucunda, konuya dair aşamalı bir çözümün sürdürüleceğini açıklamıştır (Dağlık Karabağ İçin Prensipte Anlaşma Sağlandı, CNN Türk, 26.06.2016). Sarkisyan'ın Dağlık Karabağ'a yönelik politikaları aşırı milliyetçi gruplar tarafından başarılı bulunmayarak eleştirilmiş. Fakat konu hala daha bir çözüme kavuşturulamamıştır.

Hiç şüphesiz Sarkisyan Dönemi'nin en mühim gelişmelerinden biri de 2009'da Türkiye ile aralarında imzaladıkları protokollerdir. Sarkisyan'ın Koçaryan ve Ter-Petrosyan'dan farklı olarak Türkiye'ye yönelik böyle bir çıkar yol izlemesinin başlıca sebeplerinden birisi kapalı olan sınır kapılarının açılmasının Ermenistan için olan önemidir. Bölgesel istikrarın bir gereği olarak iş birliğinin üzerine vurgu yapan Sarkisyan, yaşadıkları yüzyıl itibariyle komşular arasında sınırların kapalı olmasının doğru olmadığını dile getirmiştir (Bayram, 2016: 74). Sarkisyan'ın Türkiye politikasını etkileyen bir diğer sebep ise 2008 yılında yaşanan Güney Osetya Krizi'dir. Rusya'nın Gürcistan'la savaştığı esnada Gürcistan-Ermenistan sınırının kapanması, ithalatının büyük bir kısmını Gürcistan üzerinden sağlayan Ermenistan'ı ekonomik anlamda bir buhrana sürüklemiştir (Mirzoyan, 2010: 35). Dolayısıyla Türkiye ile sınır kapısının açılması Ermenistan için hem ekonomik açıdan hem de bölgesel istikrar açısından önem arz etmektedir. Gürcistan-Rusya Savaşı Ermenistan açısından değerlendirildiğinde, Ermenistan'ın ekonomisini kötü etkilemesine rağmen açıkça Rusya destekçisi olduğu görülebilmektedir. Gürcistan'ı Rusya için hedef haline getiren belki de en önemli gelişme Gürcistan'ın ABD ile olan yakınlaşmasıdır. Bu yakınlaşma enerji koridorlarını kontrol altında tutmak isteyen Rusya için oldukça rahatsız edicidir. Bölgede Rusya'nın kalesi durumuna gelen Ermenistan ise bu savaşta Rusya'ya açıktan destek vermiştir. Tiflis yakınlarındaki Marnauli ve Vaziani bölgesindeki NATO ve ABD tarafından dizayn edilen askeri üslerin Ermenistan üzerinden havalanan Rus askeri jetler tarafından vurulması, Ermenistan'ın sıcak çatışmanın bir tarafı olarak Rusya'nın yanında yer aldığının kanıtı niteliğindedir (Rusya ve Gürcistan Savaşın Eşiğinde, Politika Dünya, 09.08.2008).

Sarkisyan Dönemi'nde, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi ve sınır kapısının açılması yönünde en büyük baskı ABD tarafından gerçekleştirilmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi ABD, Ermenistan'ı Rusya nüfuzuna karşı Batı ittifakına yakınlaştırmak istemektedir. Ermenistan'ın Batı ittifakına yakınlaştırılması konusu özelikle 2008 yılı sonrasında önem kazanmıştır. Gürcistan-Rusya Savaşı'nda, Rusya yanlısı tavrı ve Rusya'ya askeri üs sağlamaya devam eden Ermenistan'ın bölgesel önemini bir kez daha gün yüzüne çıkarmıştır. Bu bağlamda ancak Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin iyileştirilmesiyle gerçekleşebilecek sınır kapılarının açılması, bu durumun tersine çevrilmesi açısından önemlidir. İkili ilişkilerin normalleştirilmesine yönelik olarak ABD'nin teşviki üzerine dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Sarkisyan'ın daveti üzerine Türkiye-Ermenistan maçını izlemek maksadıyla Ermenistan'ın başkenti Erivan'da bir araya gelmişler ve Nisan 2009 yılında ilişkilerin normal düzeyde ilerletilebilmesi adına bir çözüm yolu üzerinde anlaşmaya vararak iyi ilişkiler geliştirme maksatlarını belirtmişlerdir. Nitekim Ekim 2009'da "İkili İlişkilerin Geliştirilmesi" ve "Diplomatik İlişkilerin Tesisini öngören protokoller imzalanmıştır. Fakat tüm bu gelişmeler ikili ilişkilerin normalleştirilesi için yeterli olmamış ve 2009'dan itibaren Türkiye ve Ermenistan parlamentolarında protokollerin imzalanması için beklenilmesine rağmen, 2015 yılında Ermenistan protokolleri Anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle meclisten çektiğini açıklamıştır (Ermenistan Protokolleri Geri Çekti, Euronews, 16.02.2015).

Sarkisyan cumhurbaşkanı olduğu dönem içerisinde yeni bir "Ermeni kimliği" tanımlama gayesi içerisinde olmuştur. Yeni bir Ermeni kimliğinin formüle edilmesi üzerinde duran Sarkisyan, bu kimliğin yeni dönemde yol gösterici nitelikte, kişi, hak ve özgürlük merkezli olması gerektiğini belirtmiştir (Terzyan, 2016: 155-157). Sarkisyan'ın Ermeni kimliğini yeniden tanımlama isteğinin asıl amacı Ermenistan'ı Avrupalı kimliğine yakınlaştırarak, tam ölçekli Avrupa entegrasyonuna yönelik fırsatlara açık hale getirmek olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim AB'nin Doğu ortakları için geliştirdiği Doğu Ortaklığı Projesi'nin Ermenistan için memnuniyetle karşılandığını ve Avrupa entegrasyonu yolunda mühim bir kilometre taşı olarak kabul edildiği belirtilmiştir. AB'nin Doğu Ortaklığı Projesi, AB veya NATO'ya henüz katılmamış ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanmış devletlerle ilişkileri yoğunlaştırmak amacıyla AB Komşuluk Politikası çerçevesinde geliştirilmiş bir programdır (Öğütçü, 2020). Sarkisyan, Ermenistan'ı da içeren bu programı demokratik, barışçıl ve sürdürülebilir bir reçete olarak değerlendirirken hoşgörü,

barış, hak ve özgürlük kelimeleriyle eşleşmiş Avrupa'nın değer sistemine dayanan politikalarının beklenmedik sonuçlar getirebileceğine vurgu yapmıştır. Keza Ermenistan'ın önde gelen siyasileri de Rusya ile yakın ilişkilere rağmen Sarkisyan'ı destekleyerek Ermenistan'ın Avrupa kalkınma yoluna bağlılığını yinelemişlerdir. Gerek Sarkisyan'ın açıklamalarıyla gerekse de önde gelen Ermeni siyasilerinin görüşleriyle, Ermenistan'ın Doğu Ortaklığı programına karşı duruşunun olumlu olduğu görülmektedir. Ancak Rusya ile ilişkiler Ermenistan'ın Avrupa Birliği hedefleri açısından engeller oluşturmaktadır. Rusya'nın Kafkasya'da egemen güç haline geri dönmek istemesi, Avrupa Birliği'nin geliştirdiği programın amacıyla çelişmekte olduğu açıktır. Keza Ermenistan'ın ani bir karar değişikliği ile Avrasya Ekonomik Birliği'ne katılacağını açıklaması Rusya'nın Kafkasya politikasına aksi yönde girişimler içerisinde olmasından kaynaklanmaktadır. Ermenistan AB'nin Doğu Ortaklığı programına bu denli yakın bir pozisyondayken, Cumhurbaşkanı Sarkisyan Rusya'nın öncülük ettiği Gümrük Birliği'ne katılma kararı aldığını açıklamıştır (Putin Erivan'ı AB'den Kopardı, Euronews, 04.09.2013).

Daha önce Ermenistan'ın Rusya'yla ortak sınır paylaşmamaları nedeniyle katılmasının anlamsız olduğu vurgulanmış olmasına rağmen dönemin Ermenistan Başbakanın Tigran Sarkisyan Mayıs 2013'de gerçekleştirilen Minsk toplantısında Ermenistan'ın Gümrük Birliği üyeliğine sıcak yaklaşığını ifade emiştir. Bu karar Avrupa Birliği tarafından şaşkınlıkla karşılaşırken, Ermenistan'ın karar değişikliğinin arkasında yatan sebebin Rusya baskısı olduğu açıktır. Zira Ermenistan'ın Avrasya Birliği'ni seçmesinden kısa bir süre önce Rusya, Azerbaycan'a 4 milyar dolar değerinde askeri teçhizat sağlayarak Azerbaycan-Rusya askeri iş birliğini arttırma yoluna gitmiştir (İsmayilov, 2016: 140). Azerbaycan'a yönelik geliştirdiği politikası Rusya'nın bir anlamda Ermenistan'a Dağlık Karabağ konusunda gözdağı vermek istediği şeklinde okunabilmektedir. Ekonomik anlamda sıkıntıları devam eden Ermenistan'ı Rusya'nın askeri yardımıyla Azerbaycan'a karşı geriye düşüren bu olay, Avrasya Ekonomik Birliği'ne giden yol önünde büyük bir etkiye sahiptir. Rusya'nın ekonomik anlamda Ermenistan'a karşı tehdit içeren bir politikası da Nisan 2013'de Ermenistan için gaz fiyatlarını yüzde 50 arttırmış olmasıdır. Nitekim Ermenistan Avrasya Ekonomik Birliği'ne katılma kararını açıkladıktan sonra Rusya gaz fiyatlarını düşürme yoluna gitmiştir. Sarkisyan Dönemi'nin önemli gündem maddelerini oluşturan bu olaylar Rus bağımlılığını gözler önüne sererken aynı zamanda Ermenistan'ın, Rusya'nın olmadığı bir dış politikaya meyil etmesi halinde zor durumda kalacağını da göstermektedir.

2013 yılında yaşanan gelişmelerden sonra Sarkisyan ikinci cumhurbaşkanlığı döneminde AB ile yeni bir iş birliği ve ortaklık anlaşması yoluna girmiştir. Anlaşmanın müzakerelerinin tamamlanması sonrasında Brüksel'de Euronews Gazetesi muhabirinin sorularını yanıtlayan Sarkisyan AB ile anlaşma üzerinde çalıştıklarını ifade ederken, bu anlaşmanın 2013'deki anlaşmadan farklı olmadığını ve üyesi oldukları Avrasya Ekonomik Birliği ile çelişmediğinden emin olunması gerektiğini belirtmiştir. Muhabirin Avrupa Birliği ve Avrasya Ekonomik Birliği arasında bir kıyas yapılabilir mi sorusuna ise iki blok arasında iş birliğinden söz edilmesinin daha doğru olacağını ifade etmiştir (AB ile Ermenistan Yeni Bir İş birliği Anlaşması İmzalayacak, Euronews, 02.03.2017). Buradan da anlaşılacağı üzere Sarkisyan Dönemi Ermenistan'ı AB ile Rusya arasında bir denge arayışı içerisindedir. Fakat bu denge siyasetinin Rusya bağımlılığı nedeniyle işletilmesinin güç olduğu ortadadır.

Serj Sarkisyan, 2008 seçimlerinden sonra gerçekleştirilen 2013 seçimlerinde de yüzde 58'lik gibi büyük bir oy oranıyla yeniden cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Sarkisyan'ın görev süresinin dolmasına üç yıl kala yani Ermenistan siyasi hayatını kökten değiştirecek yeniliklerin yaşandığı 2015 yılında, yarı başkanlık yönetim şeklinin Parlamenter Sistem'e uyumlu hale getirilmesi adına referandum düzenlenmiş, halkın yüzde 6o'dan fazlasının "evet" yönünde oy kullanmasıyla parlamento ve başbakanın yetkileri arttırılmıştır (Ermenistan'da "Güçlü Başbakan" Referandumu, NTV, 07.12.2015). Bu durum Ermenistan'da muhalif partiler tarafından, 2018 itibariyle on yıllık görev süresini dolduracak olan Sarkisyan'ın kendi iktidarının önünü açma amacıyla yaptığı şeklinde

yorumlanmıştır. Keza Nisan 2017'de yapılan parlamento seçimlerini oyların neredeyse yarısını alarak Serj Sarkisyan'ın liderliğini üstlendiği Ermenistan Cumhuriyet Partisi kazanmıştı. Nisan 2018 tarihinde Parlamentonun özel oturumunda gerçekleştirilen Başbakanlık seçimi ise Serj Sarkisyan'ın Başbakan seçilmesiyle sonuçlanmıştır (Serj Sarkisyan Başbakan Seçildi, Ermeni Haber Ajansı, 17.04.2018). Serj Sarkisyan'ın, Başbakanlık görevi ile Ermenistan'ı yönetmeye devam edecek olması ülkenin çeşitli yerlerinde protesto eylemlerine neden olmuştur. Gazeteci kimliğiyle bilinen aynı zamanda Sivil Sözleşme Partisinin başkanı olan Nikol Paşinyan "Benim Adımım" adını verdiği eylemlerin başını çekmektedir. Kadife Devrim olarak adlandırılan bu eylemler sonucunda parlamento oylarıyla başbakan seçilen Serj Sarkisyan istifa etmiştir. Yeni dönemde Ermenistan'ın Cumhurbaşkanlığı görevini Armen Sarkisyan üstlenmiş, Başbakanlık görevine ise protesto eylemlerinin lideri Paşinyan seçilmiştir.

Ermenistan'ın önceki cumhurbaşkanlarından farklı olarak Erivan'da dünyaya gelen Armen Sarkisyan'ın cumhurbaşkanlığına getirilmesi önceki seçimlerden farklı olarak ilk kez Ermenistan Parlamentosu tarafından gerçekleştirilmiştir. Fakat Aralık 2015 yılında yapılan referandum sonucunda kabul edilen anayasayla Ermenistan'ın yönetim şekli başbakanın ve parlamentonun yetkilerini artırır biçimde düzenlemiştir. Bu bağlamda deyim yerindeyse ülkenin birinci adamı için artık Cumhurbaşkanı olmaktan çıkmış ve Başbakan olarak değiştirilmiştir. Nitekim daha önce de belirtildiği gibi Ermenistan'ın üçüncü Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan'ın Başbakan olarak göreve getirilmesi, özellikle gençler tarafından büyük tepkilere sebep olmuş, Nisan Devrimi ya da Kadife Devrim olarak adlandırılan bir olayla sonuçlandırılmıştır. Devrim sonrasında iktidara Paşinyan Yönetimi getirilmiştir (Armen Sarkissian the President of the Republic of Armenia, The President, 10.05.2016). Bu nedenle Ermenistan'ın dördüncü cumhurbaşkanlığı dönemi işlenirken Paşinyan Yönetimi'nin izlediği politikaların dikkate alınması gerekmektedir.

Nisan Devrimi henüz güncelliğini kaybetmemişken iktidara gelen Paşinyan'ın bir taraftan uluslararası sistemde kendini tekrardan konumlandırmayı amaçlarken diğer taraftan eski yönetimle hesaplaşmaya çalıştığı görülmektedir. Mayıs 2018'de bir araya gelen Paşinyan ve Putin, Ermenistan-Rusya ilişkilerinin sağlamlığına dikkat çekmişlerdir. Rusya Ermenistan'ı bölgedeki en yakın müttefiki olarak görmeye devam ettiğini belirtmekten geri durmamış ve Ermenistan'ın konumunun bu şekilde kalması yönündeki umudunu dile getirmiştir. İktidara gelişinden çok kısa bir süre sonra gerçekleşen bu görüşmeyle birlikte dış politika önceliğinin Rusya yanlısı olarak algılanmasına karşın Paşinyan hem Rusya hem de AB ile ortak olduklarını ve her ikisiyle de ilişkilerini derinleştirmek istediğini beyan etmiştir (Nikol Paşinyan: "Ermenistan Türkiye'yle Önkoşulsuz Olarak Diplomatik İlişkiler Kurmaya Hazır, Ermeni Haber Ajansı, 11.12.2018).

Ermenistan-Rusya ilişkilerinin temelini oluşturan Dağlık Karabağ Sorunu, Paşinyan Dönemi'nde de önemini sürdürmeye devam etmiştir. Ermenistan'ın Batı'yla ilişkilerini geliştirme sürecine girdiği bir dönemde, içlerinde Putin'in danışmanı Dugin'in de olduğu heyet Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. "Rusya'nın Kafkasya'daki Tek Müttefiki" konulu toplantıda Dugin Ermenistan'a Karabağ işgalini sonlandırması yönünde çağrıda bulunmuştur (Rus Siyasiler Karabağ'dan seslendi: Ermeniler İşgale Son Versin, Aydınlık, 04.07.2018). Bu bağlamda Paşinyan'ın dış politika hedeflerinin Putin'i rahatsız ettiğini ve Serj Sarkisyan Dönemi'nde de olduğu gibi Ermenistan'ın AB ile yakınlaştığı dönemde Rusya tarafından Azerbaycan'la tehdit edildiğini söylemek mümkündür.

Paşinyan Dönemi'nde ses getiren bir diğer olay ise Paşinyan'ın Temmuz 2018'de NATO zirvesine katılması olmuştur. Avrupa Birliği ve NATO'dan Ermenistan'a daha çok destek beklendiği yönünde açıklamalarda bulunan Paşinyan uluslararası barışı önemseyen bir ülke olduklarını vurgulamıştır. Büyük umutlarla katıldığı zirve sonrasında yayınlanan sonuç belgesinde yer alan "Güney Kafkasya Bölgesi'ndeki devletlerin toprak bütünlüklerinin desteklendiği" şeklindeki ifade, Paşinyan'ın beklentilerinin aksi yönünde bir sonuç olmuştur. Paşinyan'ın NATO ile yakınlaşma girişimi Rusya tarafından iyi karşılanmamış ve ziyaretin hemen akabinde 102. Rus Askeri Üssü'nün

bulunduğu Gümrü şehrinde Rus askerler tarafından herhangi bir bilgilendirme yapılmadan bir tatbikat gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda Rusya Ermenistan'ın Batı ile yakınlaşmasının söz konusu olduğu her durumda daha önceleri de yaptığı gibi Ermenistan'a gözdağı vermekten geri durmamıştır.

Ermeni Diasporası önemini Paşinyan Yönetimi'nde de devam ettirmiştir. Bu bağlamda Aralık 2019'da ABD Senatosu tarafından "Ermeni soykırımının resmen tanınmasının" öngörüldüğü karar tasarısı oy birliğiyle kabul edilmiştir (Ermeni Soykırımı Tasarısı ABD Senatosu'nda Kabul Edildi; Türkiye'den İlk Tepkiler, Euronews, 31.12.2019). ABD Senatosu'nun bu kararı Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin gerginliğini arttırmış ve Türkiye'nin tepkisine neden olmuştur.

Paşinyan 'la beraber yeni bir döneme giren Ermenistan'da yaşanan gelişmelerle birlikte Batı ve Rusya arasında bir denge kurmaya çalıştığı ortadadır. AB ve NATO aracılığıyla Batı'ya yakınlaşmaya çalışan Paşinyan Yönetimi, daha önceki dönemlerde de görüldüğü gibi Rusya karşıtı söylemler geliştirmekten itinayla kaçmaktadır. Bağımsızlığından bugüne kadar neredeyse 30 yılı geride bırakmış olan Ermenistan'ın, uluslararası arenada kendisini var edebilmek adına günümüzde de Rusya'ya muhtaç bir konumda ve bağımsız bir politika geliştirmekten uzak bir durumda olduğu görülmektedir.

Sonuç

Bu çalışma bağımsızlığından günümüze uzanan süreçte Ermenistan'ın dış politikasının Avrasyacılık-Batıcılık ikilemi arasında nasıl bir yol belirlediği sorusuna bir yanıt aramıştır. Literatürde Ermenistan-Rusya ilişkileri, Ermenistan-Batı ilişkilerine yönelik pek çok çalışma bulunmasına rağmen, hâlihazırda ilgili iki eksen dikkate alınarak hazırlanmış ve "Ermenistan Batılılaşmıştır." ya da "Ermenistan Avrasyacı bir devlettir." yönünde net bir yanıt veren çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle ilgili açığı kapatmak adına, bu çalışma Avrasyacılık-Batıcılık ikilemi ayrımının nasıl ortaya çıktığı, jeopolitik gerçekliklerinin ve dış politika belirleyenlerinin Ermenistan'ı nereye götürdüğüne odaklanıp, en nihayetinde devletin dört iktidar dönemi politikalarını inceleyerek, okuyucuya bütüncül bir anlatı sunmaya çalışmıştır.

İlk ortaya çıktığında coğrafi bir anlamı temsil eden Avrasyacılık kavramı, 19. yüzyılda Rusya için ideolojik ve felsefi bir mana kazanarak gündeme gelmiş ve 20. Yüzyıla gelindiğinde ise kriz evrelerinde yeniden gündeme getirilerek, Ruslar için millî ideoloji halini almıştır. Dünyadaki konumunu geniş alanlar üzerinden sağlamlaştırma stratejisini benimseyen Rusya, bunu güçlü ve bağımsız bir devlet olarak güvenliğini sağlayacak bir unsur olarak değerlendirmektedir. Sovyetler Birliği döneminde Sovyet coğrafyası ve onun etkisi altındaki bölge ile Mackinder 'in "Kalpgâh" olarak ifade ettiği bölge benzer noktalarda kesişmesi, Rusya'nın jeostratejik tezlerinin yönünü etkilemiştir. Çünkü Avrasyacılar açısından Avrasya'nın mekânsal olarak algılanmasında ana husus O'nun aynı zamanda Rusya olduğu düşüncesidir. Mackinder 'in görüşleri ve Rusya'nın jeostratejik tezleri çerçevesinde önem arz eden bu bölge içerisinde yer alan Ermenistan'ın, Batı medeniyetini her açıdan eleştiren Avrasyacılık ideolojisi kapsamında Rusya için önemi de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Kavramsal anlamı üzerinde yaşanan çeşitli ayrışmalar ve Bolşevik Devrimi'nin etkisiyle, Avrasyacılık ideolojisi Sovyetler Birliği döneminde sessizliğe bürünmüştür. Zaman içerisinde önemini kaybeden akım, SSCB'nin dağılması ve beraberinde gelen Ermenistan'ın da içlerinde olduğu devletlerin bağımsızlığını kazanmalarıyla yeni arayışları gündeme getirmiş ve güç kazanmıştır.

Ermenistan'ın dış politika belirleyenlerinin ne olduğuna odaklanan çalışma, dış politika analizini ülkenin stratejik konumu, küresel güçlerin Ermenistan dış politikasındaki yeri, soykırım iddiaları, diaspora Ermenilerinin önemi hususlarına dikkat edilerek hazırlanmıştır. Bağımsız olduğu 1991 yılından bugüne Avrasyacılık-Batıcılık ikilemi arasına sıkışmışlığı devam eden Ermenistan'ın dış politikasını anlamanın en temel yolu budur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan Güney Kafkasya'nın yüz ölçümü bakımından en küçük ülkesi Ermenistan ekonomisi zayıf,

önemli hammadde kaynakları ve denize çıkışı bulunmayan bir ülkedir. Coğrafi gerçeklikleri ve enerji kaynakları bakımından yetersizliklerine rağmen, Atlantikçilik-Avrasyacılık politikaları çerçevesinde çıkarların çatıştığı coğrafyayı temsil ediyor oluşu Ermenistan'ı küresel güç odaklarının hedef hattı yapmaktadır. Bu bağlamda Rusya'nın, Hıristiyan bir halk olan Ermenistan'ı NATO, ABD ve AB'nin Kafkasya'ya yönelik politikalarına denge unsuru olarak kullanarak, bölge özelinde askeri-politik varlığını güvence altına almaya çalıştığı görülmektedir. Keza Ermenistan özelinde konuşlandırdığı askeri üsler bu görüşü desteklemekle birlikte, Rusya için Ermenistan'ın önemini gözler önüne sermektedir. Rusya-Ermenistan ilişkileri, tek yönlü olarak sadece Rusya için önemli olmamakla birlikte, komşuları Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan'la iyi ilişkiler geliştiremeyen ve ekonomik anlamda Rusya'nın desteğine muhtaç Ermenistan için de oldukça önemlidir. Bu önemi, bağımsızlığının hemen öncesinde, Uluslararası Hukuka aykırı bir biçimde, hukuken Azerbaycan'a ait olan Dağlık Karabağ'ı işgal eden Ermenistan'ın en büyük destekçisinin Rusya oluşundan da anlayabiliriz. Fakat Ermenistan, çıkış yolu olarak sadece Rusya yanlısı bir politika geliştirmemiştir. Rusya için 1990'ların başından itibaren giderek öneminin artmasının yanında Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Kafkasya'da en önemli müttefiki konumuna gelen Ermenistan, dağılmayla meydana gelen yeni düzende Batı'nın da giderek ilgisini çekmeye başlamıştır. Ermenistan, bu ilgiye karşılıksız değildir. Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasının hemen sonrasında başlayan ABD-Ermenistan diplomatik ilişkileri demokratikleşmeyi hızlandırmak, ekonominin belirli bir seviyeye ulaştırılması gibi amaçları ilke edinmiştir. ABD'yi Ermenistan'a yakınlaştıran pek çok husus mevcuttur. Bunların içerisinde belki de en önemlisi Ermenistan'ın komşularıyla yaşadığı krizlerin çözülmesi gerekliliğidir. Çünkü Ermenistan'ın Azerbaycan ve Türkiye ile yaşadığı krizlerden arındırılması, bu devletin Rusya'ya olan bağımlılığını azaltacak ve Batı Dünyasına eklemlenebilmesini sağlayacaktır. Büyük çoğunluğu ABD coğrafyasında yaşayan Ermeni Diasporası da ikili ilişkileri etkilemekte ve iki tarafı birbirine yakınlaştırmaktadır.

Çalışmamızın temel dinamiklerinden birini oluşturan dört iktidar döneminin analizi gösteriyor ki, bağımsızlığını yeni kazanan Ermenistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Ter-Petrosyan bölgesel güçlerle karşılıklı güven tesis ederek Rusya'ya karşı bağımlılığı azaltma yönünde girişimlerde bulunmuştur. Fakat Ter-Petrosyan'ın izlediği politikalar kendi iktidarının aleyhine işleyen bir süreci meydana getirmiştir. Ter-Petrosyan ne tam olarak Batı'ya güvenmiş ne de Rusya'ya yönelik politikalar izlemiştir. Ermenistan'ın bağımsız bir politika izlemesinin yolunun, komşuları Azerbaycan ve Türkiye ile ilişkilerin normalleştirilmesi olduğunu vurgulamıştır. Ermenistan'ın ikinci Cumhurbaşkanı Koçaryan, Rusya merkezli politikalarıyla dış politika hedeflerine ulaşmaya çalışmıştır. Fakat ülkesinin devam eden ekonomik sıkıntıları Rusya bağımlılığını giderek arttırmış, Rusya merkezli politikaları ise Ermenistan'ı ABD ve Batı'ya giderek uzaklaştırmıştır. Önceki dönemlere kıyasla Batı'ya karşı en yakın ilişkilerin geliştirildiği Sarkisyan Dönemi, Ermenistan'ı Rusya'yla birçok kez karşı karşıya getirmiştir. Rusya'nın ağır tehditkâr uygulamalarına maruz kalan Sarkisyan en nihayetinde Rusya öncelikli politikalar izlemek zorunda kalmıştır. Bahsedilen üç dönemden de anlaşıldığı gibi Ermenistan'ın Batı öncelikli bir dış politika izlemesi mümkün değildir. 2015 yılında gerçekleştirilen referandum sonucunda Parlamenter Sistem'e geçilmiş ve başbakanın yetkileri arttırılmıştır. Bu nedenle çalışmada, dördüncü iktidar döneminde Başbakan Nikol Paşinyan'ın politikaları öncelenmiştir. Paşinyan göreve getirildikten kısa bir süre sonra Putin ile gerçekleştirdiği görüşmesinde Ermenistan-Rusya ilişkilerinin sağlamlığına dikkat çekmektedir. Henüz yolun başındayken Rusya yanlısı bir izlenim çizen Paşinyan, durumun pek öyle olmadığını NATO Zirvesine katılarak göstermiştir. Paşinyan'ın NATO ile yakınlaşma girişimleri Rusya tarafından iyi karşılanmamış ve 102. Askeri Üssü'nün bulunduğu bölgede Rus askerler tarafından bir tatbikat gerçekleştirilmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere Rusya Ermenistan'ın Batı ile yakınlaşmasının söz konusu olduğu her durumda Ermenistan'a karşı elinde bulundurduğu kozları kullanmaktan kaçınmamaktadır. Paşinyan'ın Rusya-Batı ilişkilerini dengelemeye çalıştığı görülmektedir, fakat bu denge Rusya karşıtı söylem içerdiği takdirde, Rusya lehine değişmektedir. Tüm bu hususlar dikkate alındığında coğrafi mahkûmiyeti ve kendisine yetebilecek düzeyde bir güce

sahip olmayışı Ermenistan'ın Rusya'ya olan bağımlılığıyla birleştiğinde, onun Batılılaşması önündeki en büyük engeli oluşturmaktadır. Fakat Batı ile geliştirdiği ekonomik ve siyasi ilişkiler, dış politika belirleyenlerinin öncelikleri dikkate alındığında, Ermenistan'ın Batı'dan tamamen kopamayacağını da göstermektedir. Çalışmadan çıkarılan sonuca göre Ermenistan Batı ve Rusya arasında bir denge kurmaya çalışarak, yüzünü ne tamamen Rusya'ya ne de tamamen Batı'ya çevirebilmektedir. Bu sebeple, Ermenistan "Batılılaşmıştır" ya da "Avrasyacı bir devlettir." diyebilmek güçtür.

Sonuç olarak, Ermenistan'ın bağımsızlığını elde ettiği 1991 yılından günümüze kadar geçen sürede dış politikası, Avrasyacılık-Batıcılık ekseni üzerinde analiz edilmiştir. Bu bağlamda Ermenistan'ın iki ideoloji arasında net bir yol belirleyemediği kanısına ulaşılmıştır. Literatürdeki farklı ve dağınık bir şekilde bulunan parçaları bir araya getirilmeye çalışılması, çalışmaya özgünlük kazandıran bir husus olmuştur. Ermeni halkının, Ermenistan dış politikasını nasıl değerlendirdiğini anlamaya yönelik yapılacak saha araştırması, çalışmanın daha da ileri taşınabilmesine zemin hazırlayacaktır.

Kaynakça

Abdurahmanlı, E. (2019). ASALA terör örgütü nasıl ortaya çıktı ve terör faaliyetlerinin amacı. *Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi,1*(1*),* 53-63. https://doi.org/10.18037/ausbd.658675

Ağır, O. (2019) Dünya siyasetini etkileyen devrimlerin uluslararası sonuçları: 1917 Bolşevik Devrimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16*(1). 325-342. https://doi.org/10.33437/ksusbd.530548

Akgül, F. (2009). *Türkiye'de ve Rusya'da Avrasyacılık.* IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Akter, A. (2007). Ermenistan Cumhuriyetinin jeopolitik analizi. *Ermeni Araştırmaları Dergisi, 1*(27), 121-150.

Ancak, O. (2019). Yeni Avrasyacılık bağlamında Güney Kafkasya'da Türkiye ve Rusya. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 95*(75), 1-32. https://doi.org/10.33630/ausbf.700806

Avetisyan, S. (2013). *The role of the Armenian diaspora in the USA*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. American University of Armenia School of Political Science and International Affairs.

Aydınlık. (2018, 4 Temmuz) Rus siyasiler Karabağ'dan seslendi: Ermeniler işgale son versin. *Aydınlık.* https://www.aydinlik.com.tr/rus-siyasiler-karabag-dan-seslendi-ermeniler-isgale-son-versin-dunya-temmuz-2018.

Bassın, M (2014). Eurasianism "classical" and "neo": the lines of continuity. *Centre For Strrategic Research and Analysis (CESRAN), 1*(2), 276-298.

Bayram, M. (2016). Ermenistan dış politikasında reel politikle psikopolitiğin çatışması: cumhurbaşkanlığı dönemleri bağlamında bir analiz. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2*(3), 69-77. https://doi.org/10.31592/aeusbed.664875

Cabbarlı, H. (2013). Metsamor nükleer santrali ve Ermenistan'ın enerji politikası. *Avrasya Dosyası Dergisi. 9*(1), 1-15.

CNN Türk. (2016, 26 Haziran). Dağlık Karabağ için prensipte anlaşma sağlandı. *CNN Türk.* https://www.cnnturk.com/dunya/daglik-karabag-icin-prensipte-anlasma-saglandi.

Cohen, R. (2020, 4 Mayıs). The spirit that brought down the Berlin Wall lives on. *The New York Times* https://www.nytimes.com/2019/11/01/opinion/armenia-genocide-resolution.html.

Cornell, S. (1997). "Undeclared War". *Journal of Asian and Middle Eastern Studies, 4*(1). 1-20.

Çağan, H. (2013). Ermeni kültürü ve Ermeni propagandası. *Ermeni Araştırmaları Dergisi, 46(1),* 199-212. https://doi.org/10.24186/vakanuvis.351424

Çalışkan, B. (2019, 9 Aralık). Ermenistan'da Rus satrancı. *INSAMER.* https://insamer.com/tr/ermenistanda-rus-satranci_2540.html.

Çeçen, A. (2015). *Türkiye ve Avrasya*, 2. Basım. Doğu Yayınevi (Kütüphanesi).

Çıttır, S. (2003) *Ermenistan dış politikası'nın temelleri ve hedefle*ri. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Derman, G. S. (2020, 2 Nisan). Ermeni diasporasının Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerine etkisi *Marmara Siyaset Duvarı*. http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/ermeni-diasporasinin-turkiye-avrupa-birligi-iliskilerine-etkisi/.

Ermeni Haber. (2018, 17 Nisan). Serj Sarkisyan başbakan seçildi. *Ermeni Haber.* https://www.ermenihaber.am/tr/news/2018/04/17/Serj-Sarkisyan-Ba%C5%9Fbakan-se%C3%A7ildi/127376.

Euronews. (2019, 12 Ocak). Ermeni soykırımını hangi ülkeler resmen tanıyor?. *Euronews.* https://tr.euronews.com/2019/12/12/1915-olaylarini-ermeni-soykirimi-olarak-hangi-ulkeler-resmen-taniyor-abd-senato-tasari.

Euronews. (2015, 16 Şubat). Ermenistan protokolleri geri çekti. *Euronews.* https://tr.euronews.com/2015/02/16/ermenistan-protokolleri-geri-cekti.

Euronews. (2017, 2 Mart). AB ile Ermenistan yeni bir iş birliği anlaşması imzalayacak. *Euronews.* https://tr.euronews.com/2017/03/02/ab-ile-ermenistan-yeni-bir-isbirligi-anlasmasi-imzalayacak.

Eyidoğan, K. (2020, 5 Ocak). ABD'nin Kafkasya'daki piyonu: Gürcistan. https://www.kuzeykafkasyacumhuriyeti.org/yazar/bimbasati-kemal-eyidogan/abdnin-kafkasyadaki-piyonu-gurcistan.html.

Galstyan, N. S. (2015). How to deal with Armenia's geopolitical trilemma? examining public opinion. *Eastern Chessboard Geopolitical Determinants and Challenges in Eastern Europe and the South Causes.* ed. Piotr Bajor. Kamila Schöll-Mazurek. Yerevan University Press.209-220. https://doi.org/10.1556/204.2017.39.1.9

Herzig, E. (2003). *The new Caucasus, Armenia, Azerbaijan and Georgia.* The Royal Instıtute of International Affairs. (Aktaran: Çıttır Süveyda. Ermenistan Dış Politikası 'nın Temelleri ve Hedefleri. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)

Hilalov, F. (2012). Rusya dış politikasında Yeni Avrasyacılık. *Uluslararası Kafkasya Kongresi* 26-27 Nisan. Kocaeli Üniversitesi Yayınları.

Hürriyet. (2001, 10 Nisan). Bush, Aliyev ve Koçaryan ile görüştü. *Hürriyet.* https://www.hurriyet.com.tr/dunya/bush-aliyev-ve-kocaryan-ile-gorustu-39236823.

Imogen, B., Gladma I. & Heaney D. (2000). *Eastern Europe, Russia and Central Asia*. Europa Publications.

Ismailov. E. & Vladimer P. (2009). Eurasianism and the Concept of Central Caucaso-Asia. *Rethinking Central Eurasia, 4*(1). 21-46

İsmayilov, E. (2016). Rusya'nın Avrasya Birliği politikası. *Avrasya Etütleri, 49*(1) 125-146.

İyikan, N. (2011). *Orta Asya-Güney Kafkasya siyasi gelişmeler: 1991-2010.* Hiperlink Yayınları.

Kantarcı, Ş. (2001). Ermeni lobisi: ABD'de Ermeni diasporasının oluşması ve lobi faaliyetleri. *Ermeni Araştırmaları Dergisi, 1*(1). 161-184. https://doi.org/10.17498/kdeniz.62213

Kurt, S. (2019). Dugin'in Avrasyacılık anlayışında Türkiye'nin yeri. *Güvenlik Stratejileri Dergisi, 15*(31). 432-471. https://doi.org/10.17752/guvenlikstrtj.630842

Libardian, G. J. (2005). *Ermenilerin devletleşme sınavı*. çev. Alma Taşlıca 2. Basım. İletişim Yayınları.

Lütfem, Ö. E. (2011). Ermenistan dış politikasında olaylar ve yorumlar. *Ermeni Araştırmaları Dergisi, 1(1).* 10-34.

Mirzoyan, A. (2010). *Armenia the regional powers and the West: between history and geopolitics*, Palgrave Macmillan. 2010.

NTV. (2015, 12 Temmuz). Ermenistan'da "güçlü başbakan" referandumu. *NTV.* https://www.ntv.com.tr/dunya/ermenistanda-anayasa-degisikligine-onay.xmX1HCCdt0OhP7zK4gDLnA.

Nugraha, A. (2016). Neo-Eurasianism in Russian foreign policy: echoes from the past or compromise with the future? *Global & Strategist, 9*(1). 94-119. https://doi.org/10.20473/jgs.9.1.2015.95-110

Nurijev, E. (2007). *EU Policy in the South Caucasus: a view from azerbaijan*. Centre For European Policy Studies.

Öğütçü, Ö. N. (2020). Avrupa'nın Doğu ortaklığı programı ve Rusya'nın artan etkisi. *Avrasya İncelemeleri Merkezi.* https://avim.org.tr/tr/Analiz/AVRUPA-NIN-DOGU-ORTAKLIGI-PROGRAMI-VE-RUSYA-NIN-ARTAN-ETKISI.

Özdaşlı, E. (2016). Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde Avrupa Birliği-Ermenistan ilişkileri. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 8(1).* 141-164. https://doi.org/10.36543/kauiibfd.2020.022

Politika Dünya. (2008, 8 Ağustos). Rusya ve Gürcistan savaşın eşiğinde. *Politika Dünya.* https://www.dunya.com/dunya/rusya-ve-gurcistan-savasin-esiginde-haberi-51577.

Serbest, B. (2017). Tarihsel süreçte Rus Avrasyacılığı: Klasik Avrasyacılıktan, Neo Avrasyacılığa. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6*(3). 285-307.

Shlapentokh, D. V. (1997). Eurasianism: past and present. *communist and post-communist studies, 30*(2). 12-35. https://doi.org/10.1016/s0967-067x(97)00002-0

Terzyan, A. (2016). The evolution of Armenia's foreign policy ıdentity: The conception of ıdentity driven paths. friends and foes in Armenia foreign policy discourse. *Values And Identity As Sources Of Foreign Policy in Armenis And Georgia.* ed. Komely Kakachia, Alexander Markarov. Universal Publishing.

The President. (2016, 10 Mayıs). Armen Sarkissian the president of the republic of Armenia. *The President.* https://www.president.am/en/armen-sarkissian/.

Valeyev, M. (2008). Rusya'nın Güney Kafkasya politikası çerçevesinde Rusya-Ermenistan ilişkileri. *Ermeni Araştırmaları Dergisi. 30*(1) .139-149.